

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Diplomová práce

**Duchovní a kulturní život
v terezínském ghettu 1941 - 1945**

Bc. Kristýna Kunrtová

Katedra: Církevní dějiny
Vedoucí práce: Dr. Peter Moreé
Studijní program: N6141 Teologie
Studijní obor: Křesťanská humanitární a pastorační práce - diakonika

Praha 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem „Duchovní a kulturní život v terezínském ghettu 1941 - 1945“ napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

V Praze dne 9. 6. 2016

Bc. Kristýna Kunrtová

Bibliografická citace

KUNRTOVÁ, Kristýna. Duchovní a kulturní život v terezínském ghettu 1941 – 1945. Praha, 2016. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze.

Anotace

Tato diplomová práce nese název „Duchovní a kulturní život v Terezínském ghettu 1941 - 1945“. Tato práce je rozdělena do čtyř kapitol. První z nich se velmi krátce věnuje představení historických souvislostí, které zapříčinily vznik ghetta. Druhá kapitola se věnuje samotnému ghettu Terezín. Zmiňují se zde okolnosti jeho vzniku, životní podmínky, které v něm byly a také jeho roli v nacistické propagandě. Třetí část se potom věnuje duchovnímu životu v ghettu, tomu jak zde byl praktikován a je zde i pokus o vymezení významu duchovního života pro obyvatele ghetta. Poslední kapitola se věnuje kulturnímu životu, který v ghettu Terezín vznikl. Je zde popsáno, jak vlastně kulturní života začal v Terezíně vznikat a poté jsou zde popsána nejdůležitější díla, která byla na půdě ghetta vytvořena. I zde, je stejně jako u života duchovního podkapitola věnovaná významu kulturního života. Zvolenou metodou pro zpracování práce je analýza dokumentů, které zůstaly dochovány po přeživších a dále pak analýza odborné literatury, která na toto téma byla napsána.

Klíčová slova

Židé, Terezín, Druhá světová válka, kulturní život, duchovní život

Summary

This dissertation is entitled by „Spiritual and cultural life in the Terezin ghetto 1941 - 1945“. The thesis is divided into four chapters. The first part pursues to a short introduction of a historical context which lead to formation of the ghetto. The next chapter deals with the Terezin ghetto. There is mentioned a few circumstances of creation of it, living conditions, which were in it and also a nazi propaganda. The third part is followed up with the spiritual life in ghetto, how it all had been practised and there is also an effort to define a meaning of the spiritual life for people in the ghetto. The last chapter deals with the cultural life, which were developed in the Terezin ghetto. There is described how the cultural life in Terezin had started and also the greatest pieces of art, which were created on a ground of the ghetto. The chosen methodology for this dissertation is an analyse of documentations which are preserved after survivors and then the analyse of professional literature which were written about a topic of this thesis.

Keywords

Jews, Terezin, Theresienstadt, Second World War, cultural life, spiritual life

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce, kterým je Dr. Peter Morée, za jeho cenné rady a připomínky. Dále pak Mgr. Ludmile Chládkové a zaměstnancům Památníku Terežín. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat své rodině a přátelům za jejich podporu.

Obsah

Úvod	8
1. Historické souvislosti	11
1.1 Historie Židů v Československu	11
1.2 Protektorát Čechy a Morava	11
2. Ghetto Terezín	14
2.1 Vznik ghetta.....	14
2.2 Životní podmínky v terezínském ghettu.....	15
2.3 Role Terezína v propagandě	16
2.3.1 Stadtverschönerung neboli zkrášlování	17
2.3.2 Delegace Červeného kříže	18
2.3.3 Vůdce daroval Židům město	21
2.4 Židovská samospráva	23
3. Duchovní život v terezínském ghettu	27
3.1 Judaismus	29
3.1.1 Židovské svátky.....	31
3.1.2 Svatby.....	33
3.1.3 Umírání a pohřby.....	34
3.2 Křesťané	35
3.2.1 Katolická církev.....	35
3.2.2 Evangelická církev	37
3.2.3 Vztah křesťanů a Židů	38
3.3 Význam duchovního života	39
4. Kulturní život v Terezínském ghettu	41
4.1 První transporty a první snahy o kulturu	42
4.2 Kameradschaftsabende neboli Kamarádské večery	43
4.3 Freizeitgestaltung neboli Oddělení pro volný čas	44
4.4 Hudba a divadlo.....	45
4.4.1 Opera a vážná hudba.....	47
4.4.2 Orchestry	57
4.4.3 Divadlo	59
4.5 Kresby.....	63
4.5.1 Realita ghetta	64
4.5.2 Vzpomínky	65
4.5.3 Plakáty	65
4.6 Přednášky	66
4.6.1 Salusova skupina	66
4.6.2 Mánesova skupina	67
4.6.3 Židovský institut.....	67
4.7 Kultura a děti	67
4.7.1 Časopisecká tvorba	69

4.8 Význam kulturního života	70
Závěr	75
Seznam literatury	78
Přílohy	83

Úvod

Ghetto Terezín. Po vyslechnutí těchto slov, se mnoha lidem vybaví ztráta domova, rodiny a přátel, transporty, stísněné podmínky, zlomení lidé, smrt. Jistě toto vše zde bylo přítomno a je to neodmyslitelnou součástí Terezína. Avšak existovala i jiná stránka ghetta. Tato stránka pomáhala zdejšími lidem, aby život zde byl snesitelnější. Dodávala jim naději. A dodávala jim pocit vzdoru. Lidem, kteří realitu ghetta Terezín prožili, se společně s již zmíněnými slovy vybaví i slova zcela jiná. A těmi jsou hudba, divadlo, písně a ještě mnoho dalších. A právě o této podobě ghetta jsem se rozhodla napsat svou diplomovou práci nazvanou „Duchovní a kulturní život v terezínském ghettu 1941 - 1945“.

Motivy, které mne ke zvolení právě tohoto tématu vedly, pramení převážně z mého dlouhodobého zájmu o historii Židů, během druhé světové války. Po mé první návštěvě ghetta Terezín, mě fascinovalo, jak bohatý kulturní život zde lidé ve svém utrpení dokázali vybudovat. Proto jsem se rozhodla jejich snahu zmapovat a zjistit, jakým tématům se zde věnovali a co jim toto počínání přinášelo. Stejně tak mne zaujal i duchovní život, který zde probíhal a který i v takto nemilosrdných podmínkách u mnoha lidí vzrostl.

Práce má za úkol přinést ucelený pohled na vývoj duchovního a kulturního života a na nejdůležitější momenty, které je provázely a také si pomocí vzpomínek lidí, kteří toto období zažili na vlastní kůži připomenout, jaké pocity během svého uvěznění měli. Myslím si, že je obzvlášť v dnešní době, kdy opět dochází ke xenofobním náladám důležité, si tyto chvíle připomínat.

O kulturním životě v Terezíně, který pro svou sílu a významnost autory zaujal, bylo napsáno několik publikací. Nejvýznamnější z nich je kniha Evy Šormové *Divadlo v Terezíně 1941/1945* a také kniha Milana Kundy *Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941 – 1945*. Dále pak publikace Eleny Makarové *Pevnost nad propastí: Já, děcko bloudící? Děti a učitelé v terezínském ghettu 1941 – 1945* a kniha Marie Rút Křížkové *Je mojí vlastní hračka ghetto?: Básně, próza a kresby terezínských dětí*, které přináší komplexní souhrn dochovaných kreseb, básní a přetisk časopisů. Neméně důležitou je i kniha Dr. Federa, který v ghettu žil a o svých vzpomínkách na život zde později napsal knihu *Židovská tragedie: Dějství poslední*. O duchovním životě mnoho knih vydáno nebylo a tak nejstěžejnější zůstává publikace Arthura Goldschmidta *Geschichte der Evangelischen Gemeinde in Theresienstadt*, kde popisuje duchovní život, tak jak probíhal v ghettu. Tito autoři pro mne byli stěžejními, protože jejich knihy mi pomohly v orientaci v duchovním a kulturním životě v ghettu. Tyto knihy jsem doplnila deníky lidí, kteří v Terezínském ghettu žili a které přináší konkrétní vzpomínky na tuto dobu. Tím je například deníkový záznam Egona Redlicha *Zítřejší synu, pojedeme transportem*.

Další důležitou součástí bylo bádání v archivech Památníku Terezín. Z těchto archivů, jsem do práce použila *Deník Willyho Mahlera*, který nebyl nikdy publikován a který přináší vzpomínky na život v ghettu. V archivech se také nacházejí jednotlivé vzpomínky lidí, které byly získány během rozhovorů. Tyto vzpomínky jsou pro práci stěžejní, protože přináší nikde jinde nezaznamenané unikátní informace o duchovním a kulturním životě. V neposlední řadě je to také *Heřmanova sbírka*, která obsahuje vstupenky, plakáty atd. na jednotlivá představení, která zde byla pořádána a pomáhá také v orientaci v kulturním životě v ghettu Terezín.

O kulturním životě bylo napsáno několik publikací souhrnných i na jednotlivá odvětví kultury v ghettu. Oblastí, která je zatím stále značně neprobádaná, tak zůstává duchovní život, který zde v Terezíně byl a jehož ucelené zkoumání bude vzhledem k nedostatku dokumentů velmi složité.

Cíle, které jsem si určila, jsou:

- a) Zmapovat duchovní a kulturní život v ghettu Terezín
- b) Pomocí dochovaných vzpomínek a odborných publikací vyhledat a popsat nejdůležitější momenty duchovního a kulturního života s ohledem na jejich přínos obyvatelům ghetta
- c) Pomocí vzpomínek přeživších se pokusit vymezit jaký pro ně měl duchovní a kulturního život význam

Zvolenou metodou je analýza dostupných dat, dokumentů a publikací a jejich systematické shromáždění a porovnání.

V souladu s Památkem Terezín a s některými dobovými dokumenty v práci používám slovo „Žid“ s velkým písmenem.

1. Historické souvislosti

Než vůbec ghetto Terezín vzniklo, odehrála se spousta událostí, které později vedly k jeho vzniku. Pro tuto práci je nutné tyto události v krátkosti uvést, aby bylo patrné, za jakých okolností Židé do Terezína přicházeli.

1.1 Historie Židů v Československu

Židé mají v dějinách českého národa své postavení a první zmínky o jejich přítomnosti na našem území pocházejí již římské doby. Podle Šedinové první písemnosti, které dokládají přítomnost Židů, pocházejí z 10. století. Zmínky o Židech se nacházejí i ve významných českých dílech a to například v Kosmově Kronice české. „Tyto texty se zmiňují o určitém typu osídlení v podobě kupeckých osad, které vznikly v 11. - 13. století na území Prahy, Brna, Litoměřic, Jihlavy, Olomouce a jiných obchodních a správních středisek.“¹ Zde vidíme, že historie Židů na našem území je opravdu dlouhá, pro tuto práci se však budu podrobněji věnovat až době pozdější, době, kdy se z nacistického Německa perzekuce Židů přesunula i na naše území. K době protektorátu.

1.2 Protektorát Čechy a Morava

Po období první republiky, které pro Židy na našem území znamenalo značné uvolnění, během kterého mohli rozvíjet svou kulturu, se jejich situace začala pomalu zhoršovat. V roce 1933 se v Německu k moci dostala nacistická strana. Židé v Československu zatím byli klidní a nedali na zvěsti, které přicházely

---

¹ ŠEDINOVÁ, Anna. Židé v Čechách a na Moravě. In: Židé - dějiny a kultura. V Praze: Židovské muzeum, 1997. ISBN 80-85608-17-0, str. 36

společně s Židy, kteří zde hledali útočiště. V Německu již mezitím vznikalo spousta antisemitského tisku, sílila propaganda proti Židům, začínaly zákazy a vyvlastňování majetku a v roce 1935 vznikly tzv. Norimberské zákony.² Díky politice Německa došlo k rozpoutání druhé světové války, během které chtěl Hitler dosáhnout významného postavení Německa ve světě.

V březnu 1939, konkrétně 15. března vpadly na území Československa německá vojska a 16. března 1939, vydal Adolf Hitler výnos o zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Hned po zřízení protektorátu, se začala situace Židů velmi zhoršovat. Podle Dr. Federa: „Němci se u nás ještě ani nerozhlédli a neohřáli, ale už požadovali prostřednictvím okresních úřadů jmenné seznamy všech Židů. Do dvou dnů musily být vyhotoveny a předloženy.“³ Poté následovala slet mnohých zákazů. Obchody musely být označeny jako židovské, dále pak byl zakázán Židům vstup v podstatě na jakékoliv veřejné místo, které sloužilo k nějaké zábavě - ať se již jednalo o koupaliště, knihovny, kina, divadla či jiné kulturní akce. Zákaz byl udělen také na sportoviště, ale i do lesů, parků a restaurací či kaváren. Vznikla tzv. Židovská náboženská obec (dále ŽNO), do které se každý Žid, bez ohledu na své náboženství musel povinně přihlásit. Jak ŽNO fungovala, popisuje ve své vzpomínce Eva Kroupová: „Židovská náboženská obec neměla v počátku okupace mnoho zaměstnanců. Až Němci nařídili její rozšíření. V červenci 1939 byla založena Zentralstelle f.j.A., umístěna byla ve Sřešovicích. Poté byla vydána výzva ŽNO k registraci. Na tuto výzvu se musel každý na svou ŽNO dostavit...tam

---

² „V průběhu sjezdu NSDAP konaného v Norimberku 15. září 1935 přijal Říšský sněm veřejným hlasováním dva zákony, které vešly do dějin pod označením norimberské. První z nich, zákon o říšském občanství stanovil, že říšským občanem může být jen příslušník německé nebo druhově příbuzné krve. Na tomto základě byli Židé zbaveni říšského občanství a s ním spojených práv. Druhý zákon, označený jako zákon na ochranu německé krve a německé cti, zakazoval sňatky mezi Židy a německými říšskými občany a rovněž zapovídal mimomanželský styk mezi nimi. Židé kultura a dějiny

³ FEDER, Richard. Židovská tragedie: dějství poslední. Kolín: Literární a umělecké sbírky města Kolína, 1947. Edice Lusk

se vše sepsalo, každý měl své desky a ve spise byli podchyceni nejbližší příbuzní (manžel, děti, rodiče, sourozenci).“⁴

Cílem nacistů bylo naprosté odstranění Židů ze svého okupovaného území - tedy z Evropy. Nejdříve ovšem neměli vyloženě potřebu Židy zlikvidovat, prvotní myšlenky směřovaly pouze k jejich odsunutí směrem na východ. Později se však začala krystalizovat jiná řešení, pro nacisty vhodnější. V roce 1941 Reinhard Heydrich přichází s návrhem tzv. *konečného řešení židovské otázky* a tehdy také poprvé padlo jméno Terezín, jako vhodné místo pro umístění Židů.

---

⁴ AVPT, vzpomínka č. 2225

2. Ghetto Terezín

2.1 Vznik ghetta

Město Terezín, je malé pevnostní město ležící ve středních Čechách. „Historie Terezína se začala psát koncem 18. století, kdy na základě zkušeností z několika prusko-rakouských válek rozhodl císař Josef II. o výstavbě pevnosti na soutoku Labe a Ohře.“⁵ Pro svou pevnost se město Terezín stalo za II. světové války pro nacistické Německo důležitým, protože zde, v této Malé pevnosti bylo zřízeno vězení, kam byli umístováni především političtí vězni⁶ a to především z protektorátu, ale byli zde umístováni i vězni z jiných okupovaných zemí. Terezín byl pro nacisty vhodný právě pro svou pevnost, která svými hradbami obklopuje celé město, a tedy bylo možné ho využít jako uzavřené ghetto, tzv. sběrný tábor (viz příloha 1) - ten sloužil k tomu, že zde byli Židé shromažďováni a čekali zde na přesun do některého z koncentračních táborů.

Nejprve do Terezína přijela malá skupinka mužů tzv. Aufbaukommando, kteří zde měli město připravit na jeho novou funkci. To se ovšem v malém časovém horizontu nedalo stihnout. Již v roce 1941 „bylo do Terezína deportováno přes 7 000 osob z největších měst protektorátu - Prahy a Brna.“⁷ První transporty lidí, které sem mířily, tedy přijížděly ještě do zdaleka nepřipraveného prostředí pro tak obrovské množství lidí, které sem mělo dorazit. A již v těchto prvních transportech, které sem byly poslány, do Terezína zamířila spousta lidí kulturně

---

⁵ BLODIG, Vojtěch a kol. Terezín, Litoměřice: Města utrpení a hrdinství. Památník Terezín, 2003. ISBN 80-85894-16-5, str. 3

⁶ Politický vězeň-osoba, která je nebo byla vězněna pro svou politickou činnost, příslušnost nebo politické přesvědčení v době, kdy je nebo byla takováto činnost státem pronásledována

⁷ CHLÁDKOVÁ, Ludmila. Terezínské ghetto. Praha: V ráji, 2005. ISBN 80-86758-18-4, str. 7

či duchovně zaměřených, kteří zde započali první kulturní snahy, které se pak rozvíjely a pokračovaly zde až do konce války.

2.2 Životní podmínky v terezínském ghettu

Životní podmínky zde byly na velmi špatné úrovni už od počátku. Jak již bylo zmíněno, ghetto se ani nestihlo připravit na nápor lidí, který sem měl zamířit, a už zde byli přijati první obyvatelé. Pro Židy, kteří sem přijeli v zimě 1941, bylo toto prostředí velmi znepokojivé. S velkým množstvím lidí, zde docházelo ke zmatkům s ubytováním. Eva Roubíčková, která přišla do Terezína jako dítě, to popisuje takto: „Bydlení nás uvádí v zoufalství. Všechny pokoje jsou přeplněny, pravděpodobně nás rozstrkají jednotlivě do ostatních pokojů. Nemůžeme vůbec nic vybalit a nikdy se nedostaneme do klidu...maminka se dvěma dámami konečně našla pokoj, s kamennou podlahou a bez kamen.“⁸ Pro mnoho lidí byl ubytování šok. Na omezení z dob protektorátu již byli připraveni, jejich domovy však byly hezké a to co je čekalo zde, je velmi vyděsilo. Svůj dojem z ubytování ve své vzpomínce předložila i Eva Kroupová: „Většina osob z našeho tr. Di přišla do domu “U Slunce“ u L 407. Byli jsme i na půdě, bez oken, topit se nedalo. Bylo nás tam pohromadě asi 20.“⁹ Nejen ubytování zde bylo špatné. Jídla zde byl také nedostatek a hygienické podmínky také nebyly vhodné. Lidé, kteří sem přijížděli z normálního prostředí, se dostali do prostředí naprosto odlišného a to mělo vliv na jejich psychický i fyzický stav. Během let se situace příjezdy dalších a dalších obyvatel neustále zhoršovala.

---

⁸ ROUBÍČKOVÁ, Eva. Terezínský deník 1941-45: svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu. Praha: P3K, 2009. ISBN 978-80-87343-00-5, str. 24

⁹ AVPT, vzpomínka č.2225

2.3 Role Terezína v propagandě

Město Terezín však pro nacisty nemělo plnit pouze funkci sběrného a průchozího tábora. Nacisté samozřejmě skrývali to, jak ve skutečnosti se Židy nakládají a jaké s nimi mají skutečně plány. Terezín proto vybrali jako město, které bude na venek působit tak, jako že zde Židé žijí v naprosté pohodě a blahobytu. Ano, sice byli odvezeni ze svých domovů, ale zde se jim nevede špatně. „Nacisté ho dokonce prohlásili za experimentální místo - malou ukázkou toho, jak by po válce mohl vypadat život v „židovské rezervaci“ či dokonce ve vlastním „židovském státě“, který by nacisté údajně povolili zříditi na území východního Polska v oblasti Lublinu.“¹⁰ Proto tedy v Terezíně podmínky k životu nebyly ještě tak hrozné jako v jiných táborech. Židé si zde mohli založit svoji samosprávu (i když stále pod vedením nacistů) a proto zde později byl povolen kulturní a náboženský život.

Podle Emmerta se nacisté v roce 1943, protože potřebovali udržet zdání toho, že se Židy je zacházeno dobře a to zejména protože: „dánská úřední místa a dánský Červený kříž žádaly, aby mohly do Terezína poslat komisi, která by zjistila, jak se v terezínském táboře Dánům daří a co potřebují. Tato žádost byla podporována švédskou vládou s švédským Červeným křížem.“¹¹ Tato návštěva měla proběhnout až v roce 1944, ale bylo potřeba se na ní velmi pečlivě připravit. V Terezíně začalo probíhat tzv. zkrášlování.

---

¹⁰ EMMERT, František. Holocaust. Brno: Computer Press, 2006. ISBN 80-251-1204-7, str. 52

¹¹ LAGUS, Karel a Josef POLÁK. Město za mřížemi. Praha: Baset, 2006. ISBN 80-7340-088-X, str. 129

2.3.1 Stadtverschönerung neboli zkrášlování

Kvůli těmto událostem bylo nutné ghetto velmi upravit, aby působilo tak, jak bylo veřejnosti předkládáno. Jako místo, kde Židé spokojeně žijí. Podle Laguse a Poláka, jedny z prvních změn započaly ve změně názvů jak ghetta, tak jednotlivých názvů používaných zde, které mohly být závadné. Ghetto Terezín se tedy přejmenovalo na *Terezín Židovské sídliště*, další název, který se změnil, bylo například označení „stráže ghetta“ na „obecní stráž“. Také přestaly být vydávány denní rozkazy, které se však pouze změnilly na zprávy židovské samosprávy, význam však měly stejný.¹² Ke změně však muselo dojít nejen v přepsání názvů, ale hlavně i ve vzhledu celého města, které bylo ve špatném stavu. Obyvatelé ghetta tedy začali na zkrášlování města pracovat. Nacisté rozhodli, že město musí působit „lázeňským“ dojmem a proto: „ náměstí, na němž se kdysi konaly vojenské přehlídky a kde bývaly také trhy, bylo přeoráno a poseto trávou, byly tam upraveny květinové záhony a cesty posypány pískem. V rohu náměstí byl postaven hudební pavilon a kolem celého náměstí řada betonových a dřevěných laviček...V parčíku vedle Vrchlabských kasáren, kam se do té doby nesmělo vkročit, byl pro malé děti postaven zasklený pavilon se sprchami, bazénkem, houpačkami, kolotočem, hřištěm, pavilon, za který by se nemuselo stydět žádné město.“¹³ Dále se zde stavěly obchody, v kterých se ale nikdy nic neprodávalo, i když zboží zde bylo pouze vystaveno (patřilo původně vězňům a bylo jim zabaveno) a kde se také mělo platit penězi, které byly zvláště pro tuto příležitost v ghettu vydány. (viz příloha 2)

Všechny opravy však byly dělány tak, aby byly patrné pouze z prvního pohledu. Domy se neopravovaly celé, pouze to, co bylo vidět. Také nově

---

¹² LAGUS, Karel a Josef POLÁK. Město za mřížemi. Praha: Baset, 2006. ISBN 80-7340-088-X, str. 129

¹³ Tamtéž, str. 130

postavené budovy často nikdy nesloužily svému účelu. Například umývárna, která je v ghettu Terezín i nyní k vidění, která byla opatřena řadami nových umyvadel se studenou a teplou vodou, nikdy nesloužila vězňům, nebyla nikdy použita. A takovýchto nově zřízených míst byla celá řada, jmenovitě například lékárna, zubní ordinace a již zmíněný dětský pavilon, který byl využit pouze při návštěvě Červeného kříže.

Zajímavé také je, že nacisté měli zkrášlování promyšlené do detailů. I když byla místa, kudy měla delegace přicházet nově opravena tak: „ Nic však nemělo působit dojmem novosti, proto i nové náhrobky byly zvlášť upraveny, aby vypadaly omšele.“¹⁴

Tragickou součástí zkrášlování je i posilnění odjíždějících transportů z Terezína. V roce 1944 byl zdravotní stav obyvatel ghetta již katastrofální a plně zde propukla tuberkulóza. Tito nemocní lidé nemohli být Červeným křížem spatřeny, protože by zcela pokazili obraz, který mu měl být předložen. A velmi tragickým je i osud terezínských sirotků, kteří byli ze strachu před prozrazením delegaci, co se stalo s jejich rodiči, také posláni transportem do Osvětimi. Do transportů však též spadali často staří a duševně nemocní lidé. Jak uvádí Lagus s Polákem: „ 15. a 18. května 1944 odjelo třemi transporty do Osvětimi 7503 vězňů.“¹⁵

2.3.2 Delegace Červeného kříže

Město již bylo připraveno na návštěvu delegace. Vše důležité bylo připraveno, nové budovy byly postaveny nebo opraveny a také byly naplánovány trasy, kterými Červený kříž projde. Tato delegace se do ghetta, nyní již do *Terezína*

---

¹⁴ LAGUS, Karel a Josef POLÁK. Město za mřížemi. Praha: Baset, 2006. ISBN 80-7340-088-X, str. 131

¹⁵ Tamtéž, str. 31

Židovského sídliště dostavila dne 23. června 1944. První podivující okolností, která tuto delegaci provází je to, že se sestávala pouze ze tří lidí. Jak mohli tři lidé, zkontrolovat tak obrovské město s tak velkým počtem obyvatel? Byl to dostačující počet? Pro vedoucí tábora zřejmě ano. Tito tři lidé: „v doprovodu nacistů prošli ghettem, prohlédli si většinu objektů, sešli se s vedením židovské samosprávy, která jim umožnila nahlédnout do zmanipulované statistiky, a dokonce si směli „svobodně“ promluvit s dánskými vězni.“¹⁶ Delegace, která zde prý zaslechla i zakázanou jazzovou hudbu¹⁷, při své kontrole nepřišla na nic zvláštního a ghetto opustila. Za všechno hovoří vyjádření Dr. Rossela, který byl jedním z členů delegace a který po této návštěvě prohlásil, že: „Byli jsme v úžasu, když jsme v ghettu spatřili město, které žije docela normálně.“¹⁸ Tento člověk, poté vydal zprávu, ve které dochází ke značným rozporům mezi realitou a zmanipulovanými výsledky šetření. (viz příloha 3)

Vězni samozřejmě věděli, k jakému klamu zde dochází, ale nemohli s tím nic dělat. Mohli pouze v této iluzi vystupovat jako herci. Paní Eva Roubíčková, jejíž deníkové zápisky v této práci také zmiňuji, při jedné své přednášce vzpomínala na to, jak jako dívka byla vybrána, aby se zhostila jedné „role“. Protože to byla mladá a silná dívka, která v Terezíně pracovala na poli a byla tedy ještě poměrně v kondici a z práce ve venkovním prostředí opálená, byla využita jako jedna z dívek, která měla tu „čest“ projít kolem komise. Možná že byla jednou z dívek, kterou zmiňuje Feder ve svých vzpomínkách kde velmi přesně popisuje absurditu celé situace toho, jak byla celá prohlídka ghetta naplánována: „Komise měla vyjít od Kurzavého vily s ozdravovnou, měla jít na baštu, kde se měl konat v přítomnosti tisíců diváků fotbalový zápas, půjde

---

¹⁶ EMMERT, František. Holocaust. Brno: Computer Press, 2006. ISBN 80-251-1204-7, str. 52

¹⁷ FACKLER, Guido. Theresienstadt- Music and the Holocaust[online] [cit. 2016-05-12].
Dostupné z: <http://holocaustmusic.ort.org/places/theresienstadt/>

¹⁸ EMMERT, František. Holocaust. Brno: Computer Press, 2006. ISBN 80-251-1204-7, str. 53

odtud do Magdeburku, zastaví se v pekárně, cestou potká vůz naložený voňavým chlebem a budou na něm sedět hoši v rukavicích na znamení, jak hygienicky se chléb nakládá a skládá, dále potkají vybrané zdravé dívky, jdoucí za zpěvu s hráběmi na rameni na louku...na dané znamení skočí při vstupu komise do vrchlabských lázní švarní hoši do basénu, budou tam plavat a všeliké rejdy provozovat.“¹⁹

Pro mnohé obyvatele ghetta bylo velmi tristní nejen to, jak viděli úpravy města a věděli o tom, že místa takto upravené často nikdy nepoužili a nikdy používat nebudou, ale také to jak se někteří z činovníků ghetta, kteří byli jedněmi z nich, zaprodali propagandě. Bedřich Borges, který se zkrášlování a následné návštěvy delegace zúčastnil, na tyto hořké chvíle vzpomíná takto“ „Bylo to slavnostní předání Nové sokolovny tehdejšímu vedení ghetta Ančerl tehdy sestavil malý smyčcový orchestr a nastudoval tu část 9. Beethovenovy symfonie, která uvádí Píseň o radosti. Slavnostní projev tehdy pronášel tehdejší předseda Ältestenratu z Německa. Jakmile skončila jedna z nejvznešenějších melodií světa, vykřikl tento bodrý muž na nás, své spoluvězně, slovo: “Freude“ (radost), tedy na své spolutrpitele, na lidi, které již celkově nic jiného nečekalo, než transport do plynu. Tato scéna snad dává výstižnou charakteristiku ovzduší kolem návštěvy MČK a kolem spoluúčasti některých funkcionářů ghetta na této hanebné přetvářce.“²⁰ A o tomto klamu a zaprodání se hovoří i Dr. Feder: „Hlavní starostí Němců bylo, aby nepřišla komise do styku se Židy a aby se nemohli její členové na nic vyptávat. Proto měl vedoucí Židů Dr. Eppstein býti stále ve středu komise a on jediný měl podávat informace na všechny dotazy,

---

¹⁹ FEDER, Richard. Židovská tragedie: dějství poslední. Kolín: Literární a umělecké sbírky města Kolína, 1947. Edice Lusk, str. 81

²⁰ AVPT, vzpomínka č. 2227

ovšem podle německých instrukcí.²¹ Otázkou však zůstává, zdali tito lidé, mohli jednat jinak. Jistě se dostali do nelibosti ostatních obyvatel ghetta, ale pod hrozbou neustálého strachu před transporty, které ve většině případů znamenaly dřív nebo později smrt, jim nemůže nikdo nic vyčítat.

Konec války, který již byl v nedohlednu, ovšem obyvatelé ghetta neočekávali. To uvádí i Bedřich Borges ve své vzpomínce, kde tvrdí, že obyvatelé ghetta v konec války nevěřili a informace, které dostali, jim připadali zkreslené.²² Stále zde žili v hrozných podmínkách, které se neustále zhoršovaly tím, že do tábora stále směřovalo větší a větší množství lidí a s tím souvisely i nemoci, které zde ve velké míře propukaly. Jak již bylo zmíněno ve vzpomínkách přeživších, kteří tuto dobu zažili, vězni zkrášlování považovali jako velkou přetvářku vůči nim a světu. Ovšem i tyto změny, přinesly do ghetta něco pozitivního. Ať už, nácvik divadelního představení, které mělo být delegaci představeno a o kterém se podrobněji budu vyjadřovat v dalších kapitolách a které vězňům přineslo rozptýlení z běžných dnů v ghettu, ale i určitou formu revolty proti lidem, kteří je zde vězní. Ale také větší rozmach, vlastně úplně největší za doby fungování ghetta, v kulturním životě, protože jak nebyly využívány obchody, umývárny, dětské hřiště, tak hudební pavilony využívány byly a to značně. Také tím, jak už se blížil konec války, tak vedení tábora už tolik nevěnovalo pozornost tomu, co zde její obyvatelé tvoří a byla zde tím pádem větší volnost.

2.3.3 Vůdce daroval Židům město

Nacisté přemýšleli, jak by se pohled na ně mohl ještě zlepšit a proto se i v návaznosti na úpravy Terezína rozhodli, že o Terezíně natočí film, který

---

²¹ FEDER, Richard. Židovská tragédie: dějství poslední. Kolín: Literární a umělecké sbírky města Kolína, 1947. Edice Lusk, str. 81

²² AVPT, vzpomínka č. 2227

přesvědčí i poslední pochybovače o tom, že Židům se v nacistickém Německu neděje nic špatného a žijí si zde spokojeným životem. Proto došlo k rozhodnutí, že se zde natočí film, který tyto skutečnosti bude zobrazovat. A tím byl právě film *Vůdce daroval Židům město*. Znázorňoval v podstatě to samé, co se předvádělo delegaci Červeného kříže. Věra Andresýková, která se natáčení zúčastnila jako dítě, vzpomíná v rozhovoru na dobu natáčení takto: „Byla jsem taková černovlasá holčička, to bylo důležité, abychom vypadaly jako židovské děti...v tom filmu tam jsme byly účastníci v takové školce nebo něco jako družině. Tak tam jsme měly stolečky, hračky a filmovaly se ty scény dlouhodobě.“²³ V dokumentu Andresýková odhaluje to, jakým byl film důležitým prvkem, který chtěli Židé zde, využít ve svůj prospěch. Popisuje jak, když se obyvatelé ghetta dozvěděli o natáčení filmu, tak téměř každý, se toho chtěl zúčastnit. Mělo to pro ně znamenat, i přesto, že věděli, k čemu bude film použit a že skutečnost je úplně jiná, vytržení z běžného stereotypu a alespoň pár hodin, kdy se alespoň zdánlivě zdálo, že vedou normální život.²⁴

Při sledování filmu je vidět hezké městečko ležící uprostřed Čech a jeho obyvatelé, kteří, sice museli opustit svůj domov a přestěhovat se sem, ale ve své podstatě jsou za to vděční, jsou zde velmi šťastní a užívají si všechny výtobytky, které jim nacisté poskytují. Je paradoxem, že tyto „šťastní“ lidé, byli v podstatě vzápětí po dotočení tohoto propagandistického filmu buď popraveni přímo na půdě ghetta, nebo byli odvezeni transporty do vyhlazovacích táborů.

---

²³ Video o filmu *Vůdce daroval Židům město*. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vera-andrysikova-o-filmu-vudce-daroval-zidum-mesto/>

²⁴ Video o filmu *Vůdce daroval Židům město*. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vera-andrysikova-o-filmu-vudce-daroval-zidum-mesto/>

2.4 Židovská samospráva

Již v protektorátu působila *Židovská náboženská obec* (dále jen ŽNO), jejímž úkolem bylo evidovat Židy, sestavovat transporty atd. Už při hledání vhodného místa pro ghetto bylo toto konzultováno s ŽNO a bylo rozhodnuto, že její představitelé přijedou do Terezína a založí zde židovskou samosprávu, která bude pod nacistickým vedením obstarávat chod ghetta. Podle Bondyové tyto snahy započaly uprostřed roku 1940, kdy ale bylo pouze velmi málo lidí, kteří o nich věděli.²⁵ Vedení ŽNO, dorazilo do Terezína velmi brzy po jeho založení, ale v rozporu s tím co jim bylo slíbeno až potom, co zde již byly přijaty první transporty. Podle Bondyové po jejich přijetí došlo k velkému rozčarování z prostředí, které je zde čekalo. Už v protektorátu se lidé z vedení ŽNO snažili zajistit, aby zde lidé měli dobré podmínky. I proto souhlasili, i když vlastně na jejich souhlasu až tolik nezáleželo, s tím, aby ghetto bylo zřízeno. Jejich zájmem bylo, aby se Židé nedostávali do transportů dále na východ, ale bylo pro ně rozhodně lepší volbou, že zůstanou na území protektorátu. To že Terezín nebude tím, čím se měl zdát být, v té době ještě netušili. Podmínky, do kterých přijeli, byly tedy značně rozdílné od jejich představ. Byla zde zima, nebyli zde postele, zdravotní služba, která jim byla slibována, zde také nefungovala a jídla zde byl také nedostatek.²⁶ Významnou osobou tohoto dění byl Jakob Edelstein, který později také do ghetta dorazil, a byla mu svěřena funkce židovského staršího zde. Ten se zde dostal do velmi nezáviděníhodné pozice. Židé, kteří ho znali už ze ŽNO a považovali ho tedy za osobu, která jim slíbila věci, které se nakonec neuskutečnily, k němu chovali velkou zášť. Nic nebylo tak, jak jim bylo slíbeno.

---

²⁵ BONDY, Ruth, PĚKNÝ, Tomáš (ed.). Jakob Edelstein. Překlad Lucie Lucká. Praha: Sefer, 2001. Judaika. ISBN 80-85924-23-4, str 218

²⁶ Tamtéž, str. 250

Vedení židovské samosprávy ve svém prvním prohlášení k lidem promluví takto: „Vedení není zmocněno slibovat obyvatelům cokoli předem. Může pouze prohlásit, že učiní vše, co bude v jeho moci, a vynasnaží se dostat svému úkolu čestně a poctivě. Nové vedení je postaveno před nezměrně obtížnou prací, kterou může vykonávat přiměřeně dobře, a ku společnému prospěchu pouze tehdy, bude-li zajištěn klid, pořádek, čistota a vzájemná důvěra a spolupráce. Nové vedení učiní vše, co bude v jeho silách, aby předalo žádosti a požadavky obyvatel na patřičná úřední místa a vyvodí důsledky v případě, že kdokoli nebude poslušen jeho příkazů.“²⁷ Židovská samospráva chtěla, aby zde společně vytvořili místo k životu, které za daných podmínek bude tím nejlepším, čím může být. Proto také ve svém proslovu upozorňuje na to, jak je důležité udržet určitou pospolitost a zbytečně nevyvolávat konflikty, které by sloužily nacistickému vedení, ale i vedení složenému z českých četníků, kteří však zřejmě z jisté sounáležitosti k lidem českým, byli mírnější, k možnosti ukládání trestů atd. K těm však došlo zanedlouho. Podle Bondyové došlo k první vzpouře už pár dní po příjezdu, když se noví obyvatelé města dozvěděli, že jako rodiny nebudou moci žít společně, ale že budou žít v oddělených domovech. Po tom co vtrhli do sídla židovské samosprávy, aby došlo k nápravě, byli odvedeni právě českou složkou skutečného vedení ghetta.²⁸

Se židovskou samosprávou, souvisí také *Denní rozkazy* tzv. *Tagesbefehl* (dále TB), které byly vydávány tištěnou formou už od samého počátku ghetta. Jednalo se o různá sdělení, zákazy a příkazy. Název *Denní rozkazy*, jak již bylo zmíněno, se během příprav na zkrášlování změnil na název *Sdělení Židovské samosprávy* tzv. *Mitteilungen der jüdischen Selbstverwaltung* (dále MT), obsah

---

²⁷ BONDY, Ruth, PĚKNÝ, Tomáš (ed.). Jakob Edelstein. Překlad Lucie Lucká. Praha: Sefer, 2001. Judaika. ISBN 80-85924-23-4, str. 250

²⁸ Tamtéž, str. 251

však zůstal stejný. Podle Bondyové první z těchto sdělení, vyšel již pár dní po příjezdu vedení této samosprávy a oznamoval obyvatelům ghetta, kteří lidé se stávají představiteli této samosprávy.²⁹ Tyto rozkazy se týkaly mnoha rozličných témat, která život v ghettu přinášel. Od sdělení týkající se přidělu jídla, přes slavení židovských svátků, pořádání bohoslužeb nebo kulturních aktivit, po informace o tom jací lidé se shánějí pro určité aktivity např. učitelé náboženství.

Za dodržování těchto rozkazů zodpovídali starší pokojů, kteří byli vybráni vedením tábora. Jako touto starší byla hned po příjezdu vybrána i Eva Roubíčková, která vzpomíná, že byla velmi ráda zvolena do této funkce, protože alespoň měla nějakou práci, které se mohla věnovat. Mezi její povinnosti patřilo například zapsání osob, které pokoj obývají.³⁰ Podle Bondyové však starší měli mnoho povinností, které museli vykonat. Patřilo sem nejen podávání zpráv o tom, kdo v jednotlivých pokojích žije, ale i zprávy o celkovém stavu pokoje a také zodpovídali za to, že se bude dodržovat večerka.³¹

Židovská samospráva byla zde důležitým, i když ze strany obyvatel ghetta často zavrhaným prvkem. Její představitelé se neúnavně snažili předkládat skutečnému vedení ghetta své připomínky a prosby o to, jak by šel život zde zlepšit tak, aby co nejvíce připomínal život před válkou. I když to samozřejmě nešlo. Jejich předkládané návrhy byly často zamítnuty, ale postupem času docházelo k povolením více a více. Židovská samospráva se také zasloužila

---

²⁹ BONDY, Ruth, PĚKNÝ, Tomáš (ed.). Jakob Edelstein. Překlad Lucie Lucká. Praha: Sefer, 2001. Judaika. ISBN 80-85924-23-4, str. 254

³⁰ ROUBÍČKOVÁ, Eva. Terezínský deník 1941-45: svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu. Praha: P3K, 2009. ISBN 978-80-87343-00-5, str. 22

³¹ BONDY, Ruth, PĚKNÝ, Tomáš (ed.). Jakob Edelstein. Překlad Lucie Lucká. Praha: Sefer, 2001. Judaika. ISBN 80-85924-23-4, str. 254

o rozkvět duchovního a kulturního života na území ghetta, jak již svými žádostmi na vedení tak i v pomoci se sháněním např. hudebních nástrojů nebo i papírů, které byly pro zdejší tvorbu tak potřebné a to proto, že „samospráva si byla vědoma pozitivního působení kultury na psychiku vězněných lidí.“³²

---

³² KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str. 15

3. Duchovní život v terezínském ghettu

Terezínské ghetto, tak jako koncentrační tábory, neposkytuje mnoho zanechaných dokumentů, z kterých by se daly čerpat informace o životě zde. Po kulturním životě nám zbyly dochované plakáty a vzpomínky lidí, kteří zde žili. Duchovní život nám mnoho těchto vzpomínek nezanechává. Písemnosti, které si tu lidé psali, byly často nedochovány. Lidé si je brali při transportech sebou a poté jim byly sebrány a spáleny. Také tyto dokumenty ukrývali přímo v Terezíně. Do dnešních dob, se při přestavbě města nacházejí pozůstatky po věznicích, které zde zanechali pro další generace. V roce 2014 bylo například několik předmětů nalezeno ve střeše jednoho domu a mezi nimi byl i svitek pergamenu, který byl uložen v krabičce a byl na něm napsán verš z Bible. Sám ředitel Památníku Terezín se k tomuto nálezu vyjádřil, jako k velmi důležitému bodu, který nám přináší důkazy o tom, že zde duchovní život skutečně probíhal.³³ Je proto možné, že mnohé důležité informace o duchovním životě, budou odhaleny teprve postupem času.

Jak již bylo zmíněno, o duchovním životě v ghettu Terezín není mnoho zmínek. Mnoho literatury na toto téma neexistuje. Jednou významnou knihou, která se tomuto tématu věnuje, je německá kniha Arthura Goldschmidta, který se věnuje převážně evangelické církvi a další střípky toho, jak zde náboženský život probíhal, můžeme hledat ve vzpomínkách lidí, které jsou uloženy v Památníku Terezín, v denních rozkazech a také jsou jisté zmínky v knižně vydaných denících osob, které zde žily a o duchovním životě se ve svých spisech zmiňují. I když někteří lidé ve svých vzpomínkách na duchovní život vzpomínají, pořád to není v takové míře, s jakou vzpomínají na život kulturní.

---

³³ V Terezíně byly objeveny další cenné artefakty z doby ghetta [online]. , 1 [cit. 2016-06-13]. Dostupné z: http://litomericky.denik.cz/zpravy_region/v-terezine-byly-objeveny-dalsi-cenne-artefakty-z-doby-ghetta-20141212.html

Je to možná způsobeno tím, že duchovní život je velmi osobní záležitostí a tak ho lidé prožívali spíše sami v sobě nebo při společných bohoslužbách či osobních rozhovorech s duchovními a neměli potřebu se o něm do svých zápisků a vzpomínek zmiňovat.

I přesto, že není velké množství dochovaných dokumentů, víme, že duchovní život v Terezínském ghettu probíhal a byl významnou součástí života zde. V transportech sem přijelo obrovské množství lidí a mezi nimi bylo samozřejmě velké množství lidí, kteří byli věřící a patřili k různým náboženským skupinám. Nejpočetnější skupinou zde byli samozřejmě Židé. Pro ně měl duchovní život v Terezíně zvláštní postavení, protože v protektorátu měli bohoslužby zakázané, kdežto v ghettu nebyly ani zakázané ani povolené. Ale i u nich mělo ovšem význam to, odkud do ghetta přijeli. Například byl rozdíl, mezi německými Židy, kteří sem přijížděli a Židy z Československa. Jak zmiňuje Eva Šormová: „Většina Židů z českých zemí nábožensky nežila a necítila vyhraněně sionisticky ani v období předterezínském. Nové neblahé události vědomí židovské příslušnosti posilovaly a zříkat se židovství v protektorátu mohlo být kvalifikováno jako zbabělost a zrada. Českým židům však zůstávaly představy a ideály sionistů cizí.“³⁴. I přestože přes své předky patřili k Židům a proto byli posláni do ghetta, mnoho z nich tuto víru nepraktikovalo, mnoho z nich se ani za Židy nepovažovalo. Proto se v Terezíně našlo dost lidí, kteří se hlásili k jinému náboženství. Tento faktor způsoboval jak sounáležitost mezi lidmi, tak i nevraživost.

Ke konci války, když už nacisté ztráceli kontrolu, došlo i zde, v Terezíně k uvolnění pravidel. Židovská samospráva měla větší volnost a dne 13.

---

³⁴ ŠORMOVÁ, Eva. Divadlo v Terezíně 1941/1945. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1973, str. 15

prosince 1944 došlo k rekonstrukci samosprávy. Poprvé v ní zasedli zástupci všech zemí, jejichž členové se v ghettu nacházeli. A odehrála se důležitá věc - vzniklo zde další oddělení a to oddělení pro náboženství.

3.1 Judaismus

Nejpočetnější skupinou v ghettu byli Židé. Jak již bylo zmíněno, ne všichni z nich byli věřící, ale mnoho z nich bylo. Proto také judaismus rozkvétal a proto také o židovském duchovním životě zde, máme dochováno nejvíc materiálů, z kterých je možno čerpat.

Do Terezína se s transporty dostalo mnoho významných představitelů *Židovské náboženské obce*. Mezi tyto osobnosti patří například Paul Eppstein nebo Leo Beck. Významnou osobou je též Jakob Edelstein, který byl od roku 1941 v čele *Židovské rady starších* a jeho zásluhou došlo v ghettu k mnoha změnám a zejména k jeho rozvoji.

Již od počátku ghetta začaly první snahy o založení modliteben. Ty vznikaly všude, kde se dalo - na půdách, na ubikacích, v průjezdech. Tyto místa byla však velmi nevhodná. Ať už z hlediska přístupnosti, tak kvůli počasí. Utitz popisuje prostředí takovýchto modliteben: „...nevhodnost primitivních místností, v nichž se konaly tyto slavnosti, tíživé vedro v létě v zimě řezavý chlad, dále návaly, pro které mohla jen malá část lidí - natěsnána v nepohodlných lavicích seděti, zatím co ostatní museli stát, někdy i venku na chodbách, kde mohli sotva něco slyšet a vidět...“³⁵ Rabíni, kteří zde působili, měli za úkol i v těchto nevhodných podmínkách plnit své povinnosti, tak jako

---

³⁵ UTITZ, Emil. Psychologie života v terezínském koncentračním táboře. V Praze: Dělnické nakladatelství, 1947, str. 53

za branami ghetta. Tedy slavit svátky, konat sňatky podle náboženských předpisů, poslední rozloučení a pohřby. Jejich úkolem na tomto místě byla však i duchovní opora, která zde byla velmi nutná a žádaná.

Později již modlitebny vznikaly například v místnostech, které jinak sloužily pro divadlo apod. to, však pro některé Židy byl také velký problém, protože to pro ně bylo nepřijatelné prostředí. Egon Redlich si svou nespokojenost zapsal do deníku: „Židé se modlí v sále Freizeitgestaltungu. Na konci jsou tanečníci, herci, jeviště. Neexistují u nás pobožní lidé, protože ti skutečně pobožní by se v tomto sále nemodlili.“³⁶

Od počátku ghetta zde byla sobota dnem klidu tzv. *šabat*. Už v roce 1942 je o tom zmínka v denním rozkazu: „Sobota-den klidu. O sobotách nebude Rada starších vydávat denní rozkazy, o vydávání svých denních rozkazů v sobotu si mohou starší budov rozhodnout sami.“³⁷ Podle Federa však později: „němci však nařídili, že v době války neplatí žádné dny odpočinku a Židé byli nuceni pracovat nejen v sobotu, ale i o svém Novém roce a v den smíření.“³⁸ O udržení židovských svátků zde byla již od počátku ghetta snaha. Tato snaha pramenila z toho, co nejvíce udržet stejný život jako byl za svobody a při jejich slavení alespoň na chvíli zapomenout na momentální příkoří. Na lidi zde žijící, udržování těchto svátků velmi působilo: „Nejsilnějším dojmem na mne zapůsobilo, když v předvečer velkých židovských svátků hořela v mnohých domovech světélka- bůh ví, kde je ti lidé sehnali - mužové a ženy se modlili v

---

³⁶ REDLICH, Egon a Miroslav KRYL. Zítřejí jedeme synu, pojedeme transportem: deník Egona Redlicha z Terezína 1.1.1942-22.10.1944. Brno: Doplněk, 1995. Knihy dokumenty. ISBN 80-85765-40-3, str. 184

³⁷ HYNDRÁKOVÁ, Anna, MACHATKOVÁ, Raisa, MILOTOVÁ Jaroslava. Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945 (Regesta). Praha: Sefer, 2003. Acta Theresiana. ISBN 80-85924-37-4, TB 19 (4.1.1942)

³⁸ FEDER, Richard. Židovská tragédie: dějství poslední. Kolín: Literární a umělecké sbírky města Kolína, 1947. Edice Lusk, str. 67

hlubokém zahloubání. Při opatrném ocenění všech okolností mohu tvrdit, že zbožnost přese všechny zkoušky a zklamání jistě nepoklesla. Nějak se udržovalo vědomí, že Bůh, který židovstvo znovu a znovu trestal, a vždy přece zachránil, je uchráněn před zničením, a udržovala se úcta před nevyzpytatelností jeho cest.“³⁹

3.1.1 Židovské svátky

Svátky se tedy i zde slavily dál. Nemohlo a nebylo to v tak velké míře, jako za dob svobody, ale i tak svátky zůstávaly nedílnou součástí duchovního života. O tom jak zde jejich slavení probíhalo, se dochovaly vzpomínky.

Roš ha-šana je svátek Nového roku.⁴⁰ I zde v Terezíně se tento svátek slavil, jak dokazuje jedno z čísel Časopisu *Vedem*. Tento svátek měl zde velký význam, protože jak je zde popsáno, jeho atmosféra pohltila všechny: „Tento týden jsem na sobě vypožoroval zajímavý psychologický jev: Jak totiž i neznaboh a nevěřící je chtě nechtě vtahován do citových kruhů velkých svátků. *Roš haš-ana* je úvodním článkem řetězce 10 dnů, kdy se každý Žid zahloubá do svého nitra, zpytuje své činy z uplynulého roku, váží je na vážkách své odosobněné spravedlnosti a před svým svědomím nebo před Bohem se vyznává ze svých hříchů, činí pokání a slibuje nápravu.“⁴¹ Slavení tohoto svátku, při kterém docházelo k přemýšlení nad minulostí a nad svými činy, přimělo lidi zde i k přemýšlení o sobě samých, o tom v jaké situaci jsou a jak se mají k viníkům zachovat. O tom pokračuje příspěvek, v časopisu *Vedem*: „A tu se mi vyskytla otázka. Jak se mám zachovat ke strůjčům této války? Jest

---

³⁹ UTITZ, Emil. Psychologie života v terezínském koncentračním táboře. V Praze: Dělnické nakladatelství, 1947, str. 52

⁴⁰ *Roš-hašana* vyznačuje příchod Velkých svátků a zahajuje každoročních deset dnů pokání

⁴¹ AVPT, časopis *Vedem*, 1.10.1943

vinen německý národ jako celek? Má naše nenávisť, spravedlivý hněv a soud stihnout všechny bez rozdílu?⁴²

*Chanuka*⁴³ je dalším z židovských náboženských svátků. I ta se zde slavila jako připomínka starých časů. Pro starší lidi a děti měla její oslava výhodu i v tom, že během ní dostali nějaké jídlo navíc a měli se tedy alespoň o něco lépe. To dokládá sdělení židovské samosprávy: „Dne 10. 12., bude na slavnosti Chanuka po přednášce vydán lidem, kteří překročili 65 let, potravinový přídavek. Mladí z ročníku 1929-1944 dostanou téhož dne dopoledne také přídávky.“⁴⁴ Jakým byla Chanuka zde významným dnem, dokazují i vzpomínky lidí, kteří ji zde prožili. Jednou z nich je i Hana Reinerová, která vzpomíná takto: „Pamatuji si, že jsme i tam slavili vánoce a chanuku-jako svátky světla... Vychovávali jsme děti ke snášenlivosti, k přemýšlení, chápání širších souvislostí v tradicích.“⁴⁵

Svátek *Pesach*⁴⁶, který oslavuje odchod Izraele z otroctví, byl v tomto prostředí velmi příznačný. Zde si proto toto velké hrdinství také připomínali, protože jim připomínalo i jejich dnešní osud. Článek z časopisu *Vedem* ze dne 16. dubna 1943 píše o tomto svátku z pohledu z ghetta: „Slavíme dnes Pesach, Pesach za ostnatým drátem terezínského ghetta. Fasujeme cukr, chleba, margarín, mléko a paštiku. Braspozry pořádají orgie, chlebové dorty, puddingy, jáhelné nákypy, paštikové karbanátky naplnily terezínské essáky, vtiskly znamení otroka na

---

⁴² AVPT, časopis *Vedem* 1. 10. 1943

⁴³ Chanuka, dosl. „zasvěcení“ či „dedikace“, jsou osmidenní svátky začínající 25. Kislevu, které připomínají úspěšné makabijské povstání proti náboženské perzekuci

⁴⁴ HYNDRÁKOVÁ, Anna, MACHATKOVÁ, Raisa, MILOTOVÁ Jaroslava. *Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945 (Regesta)*. Praha: Sefer, 2003. Acta Theresiana. ISBN 80-85924-37-4, MT 53 (7. 12. 1944)

⁴⁵ AVPT, vzpomínka č. 2235

⁴⁶ Pesach, první ze tří poutních svátků, vyznačuje se mnohými zvláštními předpisy a zvyky (např. zákaz kvašených potravin)

čela sta a tisíců terezínských občanů.⁴⁷ Možná v tomto prostředí zmaru, právě tento svátek byl tím z nejdůležitějších. Připomínka toho, že předci ze zajetí unikli a nyní se to tedy může podařit také.

3.1.2 Svatby

Už v roce 1941 se v denním rozkaze objevuje zmínka o tom, že Rada starších požádala o to, aby se v ghettu mohli sňatky uzavírat.⁴⁸ I zde se přirozeně lidé chtěli vzájemně oddat. Byli to jak lidé, kteří se znali již z období před svým uvězněním, tak ale i lidé, kteří se poznali až zde, na půdě ghetta. A místní duchovní jim vycházeli vstříc. Pro mladé lidi, to bylo důležité. Pociťovali nutnou potřebu si toho druhého vzít. Někteří z toho důvodu, že měli nejistou budoucnost a chtěli mít někoho tady a teď, někoho kdo jim bude oporou v dobrém i zlém, někteří také proto, že věřili tomu, že bude zase dobře a že spolu stráví poválečný život plný naplnění. Richard Feder, který oddával, popisuje útrapy, které tyto sňatky provázely, protože lidé, kteří přicházeli, často neměli doklady nebo jen občanskou legitimaci: „Oddali jsme je na základě této, podle mojžišského ritu a doufali jsme, že stát uzná tato terezínská manželství, až předloží snoubenci potřebné listiny.“⁴⁹

Svatby zde byly i společenskou událostí, která také pomáhala ve chvílkovém odpoutání se od místa, na kterém k nim docházelo. Stejně tak jako v ostatních případech, svatby probíhaly na místech, které, kdyby je spatřil někdo nezasvěcený, by na něj nepůsobily jako místo pro tak slavnostní okamžik. V časopisu *Vedem* je jistá svatba popisována a právě i zde je zmíněno, jak

---

⁴⁷ AVPT, časopis *Vedem* 16.4.1943

⁴⁸ HYNDRÁKOVÁ, Anna, MACHATKOVÁ, Raisa, MILOTOVÁ Jaroslava. *Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945 (Regesta)*. Praha: Sefer, 2003. Acta Theresiana. ISBN 80-85924-37-4, TB 8 (23.12.1941)

⁴⁹ FEDER, Richard. *Židovská tragedie: dějství poslední*. Kolín: Literární a umělecké sbírky města Kolína, 1947. Edice Lusk, str.68

rychle se místo oddání změnilo v něco docela jiného: „Dvě hořící svíčky v těžkých svícnech, mladí muži se chystají dáti nejen ženichovi, ale i (o hrůzo!) nevěstě hobla, templ se zase změnil v divadelní síň. Na jevišti recituje Růžičkova skupina Erbena.“⁵⁰

3.1.3 Umírání a pohřby

V terezínském ghettu byla vzhledem k prostředí a životním podmínkám velmi vysoká úmrtnost. Už na podzim roku 1942 zde byla průměrná úmrtnost 127 lidí denně. K prvním úmrtím došlo už pár dnů po příjezdu prvních deportovaných. S jejich vírou samozřejmě souvisela i potřeba důstojného posledního odpočinku. Na první pohřeb vzpomíná Eva Sachs, ve svých dopisech, které vlastně nikdy nebyly odeslány a které jejich adresát dostal až z jejich rukou po konci války: „ Je již úplná tma, když šest mužů z pokoje sto sedm vynáší bílou dřevěnou rakev...krátký průvod sestupuje ze schodů, vchází do dvora a v jeho středu se zastaví. Rabín drží krátkou řeč a jeho hlas se v nočním tichu rozléhá celým dvorem. Muži zdvihají rakev a dávají se na pochod. Pomalu se ubírá Rabín a za ním pozůstali za rakví.“⁵¹ Podmínky pro důstojné rozloučení se zemřelými zde samozřejmě nebyly vhodné, nebyly zde prostory pro pořádání pohřbů, ty byly zřízeny až později. Doktor Feder na to vzpomíná takto: „ V první době konaly se v Terezíně pohřby z jednotlivých kasáren...v druhém stádiu jsme se s mrtvými loučili na dosti úzkém prostranství budovy za vilou Kurzavého...potom teprve byla upravena obřadní síň s přímým vchodem z ulice, o které se zmiňujete. Byly tam vlastně dvě-jedna pro pohřby židovské a druhá pro pohřby křesťanské, tuto jsem neviděl nikdy otevřenou.“⁵²

---

⁵⁰ AVPT, časopis Vedem 16.4.1943

⁵¹ SACHS, Eva. Bolestné echo času: Painful echo of time. České Budějovice: Herbia, 2008. ISBN 978-80-904079-1-6, str.26

⁵² AVPT, vzpomínka č. 931

Později zde byla otevřena první obřadní síň, kde konečně mohlo docházet k důstojnému rozloučení se zesnulými. Úmrtnost se zde zvyšovala a tak obřadní síň byla plně využita. Feder na její otevření vzpomíná: „V té obřadní síni židovské byla v průčelí pohodlná kazatelna, na které stál rabín a kantora někdy i třetí muž jako příležitostní řečník. Zdá se mi, ale přísahat bych na to nechtěl, že pod kazatelnou bylo asi 10 cm vysoké podium v šířce 2 rakví, které byly kladeny vedle sebe. V době úmrtnosti bývaly 4 kondukty denně, v 8 hod., v 10 hod. a 16 hod. Při každém konduktu leželo před kazatelnou směrem ke dveřím 35 rakví (víc se nevešlo na vůz).“⁵³

I v tomto nepříznivém prostředí se tedy lidé se svými blízkými, v rámci možností, snažili důstojně rozloučit a využívali k tomu všechny možné dostupné prostředky.

3.2 Křesťané

3.2.1 Katolická církev

Další početnou skupinou, která byla do Terezína deportována, byli lidé, kteří se hlásili ke křesťanství. První zmínku o tom, že se zde vyskytují, poskytuje denní rozkaz, ve kterém se píše: „Obyvatelům ghetta křesťanského vyznání není povolena návštěva kostela. Bohoslužby v budovách jsou povoleny, musí být však ohlášeny starším budov.“⁵⁴ Později se v denním rozkaze objevila i výzva k tomu, aby se učitelé náboženství přihlásili a mohli vyučovat. „Všichni, kdo

---

⁵³ AVPT, Vzpomínka č. 931

⁵⁴ HYNDRÁKOVÁ, Anna, MACHATKOVÁ, Raisa, MILOTOVÁ Jaroslava. Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945 (Regesta). Praha: Sefer, 2003. Acta Theresiana. ISBN 80-85924-37-4, TB 84 (23. 12. 1941), str. 61

jsou schopni vyučovat náboženství, se přihlásí v osobní kanceláři. (126)dr. Adolf Rudnik.⁵⁵

Podle Goldschmidta zde bylo 5-6 % katolíků.⁵⁶ Katolická obec zde vznikla v roce 1942 a první bohoslužba se konala 29. listopadu 1942 na půdě domu v Lázeňské ulici. Vzpomíná na ní Anna Auředníčková: „O první bohoslužbě (29.11.1942) nás bylo 15, v Lednu 30-50, na jaře 70-90. O vánocích se pobožnost konala též v českém jazyce. Od vánoc 1943 měla obec již dostatečné členstvo, které obdarovávalo děti cukrovím, šatstvem a hračkami. Pořádali jsme Štědrý večer, měli jsme dokonce stromeček a důstojnou pobožnost. Sladkosti darovali ti, kteří dostávali balíčky. Ani na staré a nemocné členy obce nebylo s obdarováváním zapomenuto. Prvního ledna 1944 bylo krásné provedené Schubertovy mše.“⁵⁷

Významnou osobou pro katolíky zde, se stal Hans Georg Franz Hugo von Friedländer. Velmi se zúčastnil duchovního života a po téměř každé bohoslužbě se věnoval přednáškové činnosti. O jeho významu mluví i tato vzpomínka na jednu jeho přednášku: „Dostavil se - ačkoli mu bylo několik hodin před tím oznámeno, že musí příští den na východ. Svou přednášku Zážitky vojáka a křesťana ve válce a v míru konal- jako by se nic nedělo. A pak se modlil, modlil jako voják, jako muž, jako křesťan. Modlil se za brzký spravedlivý mír. Vše- i naše shledání s našimi vzdálenými milými- odevzdával do vůle Boží...“⁵⁸

---

⁵⁵ HYNDRÁKOVÁ, Anna, MACHATKOVÁ, Raisa, MILOTOVÁ Jaroslava. Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945 (Regesta). Praha: Sefer, 2003. Acta Theresiana. ISBN 80-85924-37-4., TB 88 (30. 3. 1942)

⁵⁶ GOLDSCHMIDT, Arthur. Geschichte der evangelischen Gemeinde Theresienstadt, str. 14

⁵⁷ AUŘEDNÍČKOVÁ, Anna. Tři léta v Terezíně. Praha, 1945. Aktuality a dokumenty, str. 35

⁵⁸ MAKAROVA, Jelena Grigor'jevna, Victor KUPERMAN a Sergei MAKAROV. Univerzita přežití: osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945. Praha: G plus G, 2002. ISBN 80-86103-54-4, str. 57

3.2.2 Evangelická církev

Arthur Goldschmidt, který se stal vůdcem protestantů, uvádí, že první zmínky začínají již v roce 1942, avšak až do roku 1943 zde nebyl duchovní. Tím se stal právě až Goldschmidt po svém příchodu do Terezína. Do Terezína se dostal proto, že jeho příbuzní byli Židé, ale on sám se za něj nepovažoval a nikdy tak nežil. Po příchodu do Terezína začal se svojí duchovní činností: „Po několika strašných týdnech v kasárnách jsem přišel s několika pány z Hamburku na kasárenskou půdu. Tam se první neděli shromáždilo několik mých známých, četli jsme evangelium a zpívali duchovní píseň. To se rychle rozneslo, a neděli za nedělí se malá obec rozrůstala.“⁵⁹

Podle Goldschmidta se v Terezíně nacházelo zhruba 800 evangelíků. Bohoslužby probíhaly, kde se dalo - na půdách, ve sklepích, v kůlně nebo na dvoře a na nedělní bohoslužbu bylo určeno zvláštní místo. Tyto bohoslužby probíhaly v němčině a jedním z jejich úkolů bylo dodání potřebné odvahy na tomto místě. Těchto bohoslužeb se zúčastnilo 150-200 lidí a během svátků se jejich počet zvyšoval. Zmiňuje zde také, že během modliteb se evangelíci modlili za záchranu Německa a tak ze strany Čechů docházelo k velkému pohoršení nad tímto jednáním.⁶⁰

Duchovní se také věnovali nemocným a starým lidem, kteří se nemohli dostavit na bohoslužbu a to jak proto, že již byli v takovém stavu, že nemohli opustit svojí ubikaci tak i proto, že se bohoslužby často konaly na velmi nepřístupných místech. Přicházeli za nimi a rozmlouvali s nimi, dávali jim Večeři páně a podobně.

---

⁵⁹ MAKAROVA, Jelena Grigor'jevna, Victor KUPERMAN a Sergei MAKAROV. Univerzita přežití: osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945. Praha: G plus G, 2002. ISBN 80-86103-54-4, str. 55

⁶⁰ GOLDSCHMIDT, Arthur. Geschichte der evangelischen Gemeinde Theresienstadt, str. 10

3.2.3 Vztah křesťanů a Židů

Křesťané to však ze strany Židů měli často těžké. Vůdce evangelíků Goldschmidt sice zmiňuje, že když hovořil se starším Židovské obce Jakobem Edelsteinem, ten byl velice překvapen z toho, že v ghettu evangelická obec existuje, tak ten mu řekl, že: „milý Bůh je jen jeden, a jemu (Edelsteinovi), je jedno, jakým způsobem je uctíván.“⁶¹ Edelstein pak pomohl Goldschmidtovi s hledáním a vyčleněním různých prostor, kde mohli být bohoslužby konány, nesmělo to však být v modlitebnách, které sloužily pro Židy. Avšak když Goldschmidt popisuje situaci dál, je jasně vidět napjatost mezi nimi: „Všeobecně však platilo, že vůči křesťanům panovala velká nedůvěra. Židé nevěřili, že je v tom něco opravdového...z této situace se odvíjela skutečnost, že bylo možno pozorovat jakýsi zpětný proud k židovství, mnozí se za své křesťanství styděli. Tito označovali se v oficiálních dokumentech jako Židé, nebo bez vyznání.“⁶² I Utitz se zmiňuje ve své knize Psychologie života v koncentračních táborech o jisté nevraživosti: „Tak příslušníci křesťanského vyznání s oblibou dokazovali svou přítomností na obřadech, že se pokládají za lepší lidi, a holdovali tak lacinému snobismu.“⁶³ Avšak i přes tuto napjatost, se hlavně duchovní jednotlivých církví snažili je propojovat. A to například tak, že se zúčastnili se svými přednáškami večerů jiných církví. A tak zde v ghettu Terezín, došlo k jistému smíření, jak vzpomíná Egon Redlich: „Je možné, že ghetto Terezín je jediným ghettem na světě, kde se konají katolické a

---

⁶¹ GOLDSCHMIDT, Arthur. Geschichte der evangelischen Gemeinde Theresienstadt, str.12

⁶² GOLDSCHMIDT, Arthur. Geschichte der evangelischen Gemeinde Theresienstadt, str. 13, překlad z materiálů k duchovnímu životu v Terezíně, vzdělávacího oddělení Památníku Terezín

⁶³ UTITZ, Emil. Psychologie života v terezínském koncentračním táboře. V Praze: Dělnické nakladatelství, 1947, str. 53

protestantské bohoslužby. V jednom podkroví se modlí protestanti i katolíci. Zde se tyto dvě církve smířily.⁶⁴

3.3 Význam duchovního života

Duchovní život i v běžném životě má velký význam. V tomto prostředí, však jeho význam ještě vzrostl. V prostředí, které udržuje lidi v neustálém strachu, na pokraji smrti a v nevědomosti toho co bude zítra, přinášelo duchovno stejně tak jako kultura zde udržovaná jistý pilíř, o který se zde mohli opřít. Samozřejmě přinášelo jistou svázanost s domovem. Našli se zde i lidé, kteří zde o svou víru přišli. Avšak Utitz říká, že: „S vyloženým atheismem jsem se setkal jen zřídka, alespoň víru v osud jsem potkával, úctu k neznámému, fascinosa et tremendum.“⁶⁵ A naopak mnoha lidem, naopak toto uvěznění a toto strádání pomohlo jejich víru ještě upevnit. Jedním z nich byl například Egon Redlich, který se o tom zmiňuje ve svém deníku: „4 měsíce Terezína. Pocit: stávám se zde Židem v pravém slova smyslu. České písničky i kultura se mi stávají lhostejné, dozrívám k tomu, k čemu jsem šel - být Židem v pravém slova smyslu.“⁶⁶

Tomáš Roule uvádí ve své přednášce, že „Každý má v sobě touhu po nadpřirozenu, něčem, co přesahuje to přirozené kolem nás a po spirituálním prožitku. Tato touha se nedá zastínit. Jako by člověk cítil, že není celý, že mu "něco chybí", že si sám nevystačí. Jsou chvíle, kdy je člověk hrozně sám.

---

⁶⁴ REDLICH, Egon a Miroslav KRYL. Zítřejí jedeme synu, pojedeme transportem: deník Egona Redlicha z Terezína 1.1.1942-22.10.1944. Brno: Doplněk, 1995. Knihy dokumenty. ISBN 80-85765-40-3.

⁶⁵ UTITZ, Emil. Psychologie života v terezínském koncentračním táboře. V Praze: Dělnické nakladatelství, 1947, str. 53

⁶⁶ REDLICH, Egon a Miroslav KRYL. Zítřejí jedeme synu, pojedeme transportem: deník Egona Redlicha z Terezína 1.1.1942-22.10.1944. Brno: Doplněk, 1995. Knihy dokumenty. ISBN 80-85765-40-3, str. 108

Vyvstávají otázky, které je možno zastínit, ale jen dočasně. Jednou z možností je obrátit se k okolnímu světu a zkusit nasytit hlad. Člověk má základní potřeby, které jsou nutné pro existenci: jídlo, pití, bezpečí.⁶⁷ V Terezíně, kde tělesno strádalo, jak nedostatkem jídla tak mnohých aktivit, které byly zakázány, tak duchovno, víru, zde nemohl lidem nikdo vzít. I když zde podmínky pro bohoslužby, pohřby, svatby a křty nebyly vhodné. I když zde byly různé zákazy, tak víru v člověku nemohl nikdo zakázat a ta přetrvávala dál a právě v mnoha případech, až zde na místě kde tělesno strádalo, byla objevena.

---

⁶⁷ ROULE, Tomáš. Úvod do duchovního života [online]. [cit. 2016-06-3]. Dostupné z: <http://www.pastorace.cz/Tematicke-texty/P-Tomas-Roule-Uvod-do-duchovniho-zivota.html>

4. Kulturní život v Terezínském ghettu

Na rozdíl od duchovního života, kdy se nám mnoho důkazů o něm nedochovalo, se o kulturním životě vyskytuje mnoho dochovaných vzpomínek. Ať už to jsou notové záznamy, plakáty z pořádaných akcí, básně, malby, ale i přednášky, které zde ve velmi velké míře probíhaly. O vystoupeních, která zde probíhala, nám přináší ucelený pohled Heřmanova sbírka, která je součástí sbírek Památníku Terezín. Tato sbírka obsahuje dochované plakáty, které na tyto představení obyvatelé ghetta vyráběli. Přináší nám možnost orientace v tom, kdy se jaké představení uvádělo, kdo jej nastudoval a v jakých místech se vystoupení konala.

V terezínském ghettu došlo ve velkém rozmachu v oblasti kultury. Profesor Utitz, který zde byl vězněn a který své zážitky později sepsal, uvádí, jak velký, ač je to paradoxní, zde kulturní život byl: „Stál vysoko nad úrovní menšího nebo středního města. Kvalitou zcela určitě, ale v mnohém i kvantitou. Nešťěstí, že zde bylo uvězněno tolik akademiků, umělců a učenců, se v tomto ohledu ukázalo zvláštní předností. Život sám o sobě byl tak pustý, že se každé představení přijímalo jako nějaká slavnost.“⁶⁸ O kulturu se často snažili vězni i v jiných táborech, nikde však nedosáhla takové velikosti, jako právě zde v Terezíně. Podle Kuny se tématu, proč právě zde vnikl tak bohatý kulturní život, věnovala už mnoho autorů a nikdo nepřinesl přesvědčivou odpověď proč tomu tak bylo.⁶⁹ Avšak artefakty, které se dochovaly, nám přinášejí svědectví o tom, jak bohatý kulturní život zde byl a jaký význam měl pro uvězněné.

---

⁶⁸ UTITZ, Emil. Psychologie života v terezínském koncentračním táboře. V Praze: Dělnické nakladatelství, 1947, str. 52

⁶⁹ KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str. 9

4.1 První transporty a první snahy o kulturu

Jak již bylo zmíněno, mezi Židy, kteří sem byli přivezeni, bylo už v prvním transportu mnoho významných osob kulturní sféry. Již v těchto prvních transportech přijel do Terezína např. Rafael Schächter, který se velmi zasadil o rozkvět kulturního života v ghettu nastudováním mnoha hudebních děl. Protože už s prvními transporty přijížděli tito lidé, ihned započaly první umělecké snahy. Tito umělci, kteří do Terezína nedobrovolně mířili, si zcela automaticky do svých zavazadel, která měla povolena si do ghetta přivést, zabalili to, co pro ně bylo blízké. Svá díla, knihy jiných autorů či jen prázdné sešity, do kterých později chtěli své poznatky zapisovat. Tyto věci si sebou brali zřejmě zcela podvědomě, protože tušili, že radost z nich, bude moci pomoci jak jim tak ostatním lidem, kteří zde budou společně s nimi. A stejně tak si sebou do Terezína brali hudební nástroje, i když zde byly zakázané. A toto vše pomohlo v tom, aby kulturní život v Terezíně mohl vůbec vzniknout. Avšak „kultura, která tu ožila hned po příjezdu prvních transportů, byla rozvíjena zprvu ilegálně. Nikdo z eses komandatury se nesměl dozvědět, že jde o spontánní činnost, jejímž posláním bylo povzbudit sebevědomí vězňů v jejich tragickém údělu.“⁷⁰

Hned od příjezdu prvních transportů lidé toužili po nějaké společné aktivitě. A tím započala vlastně vůbec první kulturní činnost zde v ghettu, tzv. *Kamarádské večery*.

---

⁷⁰ KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str. 15

4.2 Kameradschaftsabende neboli Kamarádké večery

Mezi první činnosti, které zde vznikly, byly tzv. *Kameradschaftsabende* neboli *Kamarádké večery*. Už při těchto večerech lidé přednášeli, zpívali, recitovali básně. Tyto *Kamarádké večery* byly tedy zprvu ilegální a probíhaly na utajených místech, tak aby na ně vedoucí tábora nepřišly. První z těchto večerů proběhl 5. prosince 1941.⁷¹ Jak zmiňuje Milan Kuna: „Hrálo se i zpívalo v odlehlých místnostech a ubikacích, na půdách i ve sklepích, strážé hlídkovaly, aby v případě nebezpečí varovaly. Jakéhokoliv aplausu po vystoupení recitátora, herce nebo zpěváka se věznění lidé museli zříct.“⁷² Již však na konci roku 1941 se denní rozkaz⁷³ zmiňuje o kamarádkých večerech o tom, že tyto večery musí být schváleny a o tom na jakých místech jsou zakázány. Již však o dva měsíce později, poté co snahy o kulturní život neutuchají, ale naopak se v nich pokračuje, denní rozkaz přináší: „Nové upozornění, že večírky, přednášky a jiná představení i v malém měřítku musí být povoleny. Ústřednímu sekretariátu se musí předložit program, seznam účinkujících, místo a délka pořadu.“⁷⁴

Tato částečně stále ilegální tvorba trvala asi tak rok, do té doby, než Adolf Hitler rozhodl o úplné genocidě židovského národa. V tuto chvíli se činnosti, které se zde odehrávají, stávají pro komandaturu nedůležitými v tom smyslu, že by za ně měli být obyvatelé ghetta trestáni, pokud tedy s touto činností vedení tábora souhlasí. Dochází zde k vytvoření *Oddělení pro volný čas*.

---

⁷¹ MAKAROVA, Jelena Grigor'jevna, Victor KUPERMAN a Sergei MAKAROV. Univerzita přežití: osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945. Praha: G plus G, 2002. ISBN 80-86103-54-4, str. 7

⁷² KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str. 15

⁷³ HYNDRÁKOVÁ, Anna, MACHATKOVÁ, Raisa, MILOTOVÁ Jaroslava. Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-1945 (Regesta). Praha: Sefer, 2003. Acta Theresiana. ISBN 80-85924-37-4, TB 13 (28.12.1943), str. 65

⁷⁴ Tamtéž, str. 89

4.3 Freizeitgestaltung neboli Oddělení pro volný čas

Freizeitgestaltung neboli *Oddělení pro volný čas*, vzniklo po předání vedení ghetta židovské samosprávě. Heda Grebová, která byla pověřena vedením tohoto oddělení, na to v knize Evy Šormové vzpomíná takto: „Když jsem 17. 12. 1941...přišla do Terezína, ani se nám nesnilo, že by se v tomto vězení mohlo zpívat nebo hrát divadlo...ale po měsících se ukázala potřeba přidat lidem k špatné stravě alespoň trochu duševní potravy...pověřili mě úkolem vytvořit něco, čemu bylo na služebně dáno označení *Freizeitgestaltung*. Krátce, měla jsem sestavovat zábavné a poučné programy, kursy řeči a přednášky.“⁷⁵ Pod něj podle zaměstnanců Památníku Terezín spadalo 9 oddělení: administrativní, technické, hudební, pro přednášky, kontrolní, sportovní, hlavní knihovnu, divadelní a správu zařízení a sálů. Zřízení tohoto oddělení a to, že již mohly být umělecké činnosti provozovány legálně, způsobilo velký rozmach v kultuře zde, protože téměř každý, kdo zde byl uvězněn, toužil po něčem, u čeho by mohl alespoň na chvíli zapomenout, na jak hrozném místě se nachází. Rozdílnost v pojetí *Oddělení pro volný čas* zde a v jiných koncentračních táborech popisuje Ing. Bedřich Borges: „Tato instituce existovala sice také v pravých koncentracích, její povaha v Terezíně však byla podstatně odchylná, tak jak byl značný rozdíl mezi “životem“ v KZ a v Terezíně. Zde používali SS-áci umělecké vlohy a působení Židů hlavně jako ilustraci pro zahraniční novináře o tom, jak dobře Hitler zachází s Židy. V koncentracích už jen sloužila osobním potěšení SS-áků a jejich samolibému vyjádření moci.“⁷⁶

Oddělení pro volný čas, tedy pořádalo různé kulturní akce a v pozdějších dobách, dokonce v takové míře, že jich bylo pořádáno i několik ve stejný den.

---

⁷⁵ ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně 1941/1945*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1973, str. 23

⁷⁶ AVPT, vzpomínka č. 2227

„Byl tu kulturní ruch, který by mohlo i v dobách míru terezínskému ghettu závidět velké město. Ve stejný den a ve stejnou hodinu konaly se na různých místech přednášky, německá a česká divadelní představení, hrály různé soubory v kavárně a četné podniky určeny mládeži nebo jednotlivým blokům.“⁷⁷

I přes to, že *Oddělení pro volný čas* organizovalo kulturní večery, je nutné zmínit, že i když tvorba byla již legální, neznamená to, že se mohlo legálně provozovat jakékoliv představení. Některá představení tak probíhala stále tajně a i ta veřejná byla stále pod drobnohledem vedení tábora. Např. Jiří Vrba svou účast na kulturních večerech tohoto oddělení popisuje takto: „na pořady a koncerty, které pořádalo Freizeitgest, oficiálně jsem chodil někdy. Více jsem se věnoval tvorbě kultury přímo v našem Heim.“⁷⁸

4.4 Hudba a divadlo

Spolu s ostatními terezínskými vězni, sem bylo transportováno i mnoho umělců z hudební sféry. Mezi ně patřil například Rafael Schächter, Viktor Ullmann, Hans Krása nebo Gideon Klein. Hudba, která zde vznikala, měla za úkol, stejně jako další umělecké činnosti lidi povzbudit a pomoci jim alespoň na chvíli zapomenou na chvíle, které zde prožívali. V ghettu bylo mnoho různých hudebních těles. Hudbu zde provozovali jak jednotlivci, dvojice i sbory. Byla zde jak uskupení dospělých a to jak smíšený, tak i mužský a ženský sbor, tak i sbor dětský. Je paradoxem, že v ghettu měl své místo i jazz, který byl na území nacistického Německa zakázán.

---

⁷⁷ AVPT, vzpomínka č. 372

⁷⁸ AVPT, vzpomínka č. 2238

Zpočátku zde bylo velmi těžké provozovat hudbu, protože i když se nějaké nástroje podařilo do tábora pronést, jich byl velký nedostatek, a i když se zde podařilo nějaký vyrobit, tak byl zákaz od komandatury SS tyto nástroje používat. Později však velmi pomohlo *Oddělení pro volný čas*, které pomáhalo nástroje shánět.

V ghettu měla své místo i hudba komorní či sólová. Zajímavé je, že nějaká hudební tělesa sem přišla v podstatě společně, protože lidé v nich působící přijeli ve stejných nebo následujících transportech.: „Smyčcová kvarteta, která rozvinula svou činnost v Terezíně, přišla do ghetta víceméně zformovaná už z Prahy.“⁷⁹ Tyto kvarteta zde hrály mnoho ze známé světové hudby jako Dvořáka, Beethovena, Schuberta. Umělci v nich vystupující hrály poté v Terezíně společně, ale i jako jednotlivci.

Hudba, ale nejenom ona, která zde byla nejprve zakázána, později pro nacisty získala na významu. A to během „zkrášlování“ města. Pro nacisty bylo velice výhodné, že je zde tak bohatý kulturní život, protože ho chtěli využít k udržení neustálého zdání bezproblémového města pro Židy. Pro lidi v ghettu, však toto zkrášlování mělo i pozitivní dopad. Jak vzpomíná Karel Reiver: „Když pak nastala zásadní změna v politice komandatury vůči ghettu vzhledem k chystaným návštěvám mezinárodních komisí, filmování atd., mohli se kulturní pracovníci a zvláště hudebníci v „lázeňském městě Terezín“ vyžít jakoby v rezervaci klidu i zdánlivé svobody uprostřed Německa zmítajícího se již v křečích porážky.“⁸⁰

---

⁷⁹ KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín*. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7.

⁸⁰ AVPT, vzpomínka č. 372

4.4.1 Opera a vážná hudba

Opera, je známá velkolepou výpravou, velkými jevišti a orchestry které ji doprovázejí. Avšak provedení opery v tomto prostředí bylo zcela jiné. Nebyly zde jeviště ani zdobené kostýmy a orchestry, když už svou hudbou dění na jevišti doprovázely, byly velmi skromné. Avšak žádné tyto nedokonalosti, neodradily zdejší obyvatele, aby produkce navštívili nebo, aby se sami stali jejich součástí. Do ghetta se dostalo mnoho významných osobností, které byli s operou a vážnou hudbou spojeni.

Rafael Schächter je jednou z nejvýznamnějších osobností terezínského ghetta v oblasti hudby. Je často zmiňován ve vzpomínkách, protože jeho činnost zde byla opravdu rozmanitá. Jak již bylo zmíněno, přijel sem jedním z prvních transportů a tak se zde hudbě věnoval již od počátku vzniku ghetta. Schächter zde nastudoval mnoho děl, jak dokazuje vzpomínka Ludmily Rutarové: „Chodila jsem také do pěveckého souboru k Schächterovi, bývalo to ve sklepech a nacvičovali jsme Hubičku, Prodanou, V studni a Rekviem. Pamatuji si, že jsme vystupovali na sále v Magdeburku, Rafík nám hrál na klavír.“ Zde je zmínka o dalším důležitém počínu, o který se Schächter, zasadil a to je pěvecký sbor. Založil zde několik sborů, mezi nimi i smíšený pěvecký sbor. Na tento sbor také vzpomíná Eva Kroupová: „Někdy na jaře 1944 jsem vstoupila do smíšeného pěveckého sboru, který vedl Rafael Schächter. V hudbě jsem měla průpravu. Nezažila jsem Rekviem, zpívala jsem Smetanovu Českou píseň, která se připravovala pro slavnostní otevření sokolovny. Zúčastnili se toho vězni a bylo obrovské nadšení. Představení bylo obzvláště působivé v tomto prostředí, i my účinkující brečeli. Měli jsme doprovod orchestru a hlavně klavíru. Pak jsme nacvičovali Bachovu Mši h moll.“⁸¹ Tento pěvecký

---

⁸¹ AVPT, vzpomínka č.2225

sbor byl podle Kuny významnou součástí terezínské kulturní sféry a na počátku svého působení měl asi šedesát členů a v průběhu let se rozrostl asi na dvě stě lidí.⁸²

Jeho nejznámějším dílem, které zde nastudoval, je rozhodně *Prodaná nevěsta*. Toto dílo mělo velký význam zejména pro obyvatele ghetta pocházejících z Československa, pro které bylo připomenutím domova. A to nejen tím v jakém prostředí se děj opery odehrává, tedy v prostředí jim blízkém, ale i proto, že se jedná o operu českého umělce, kterou mnoho lidí vidělo již za dob svobody. Na to jak došlo k jejímu nastudování a jaké podmínky ho provázely, vzpomíná Ing. Bedřich Borges: „Jakmile jsem poznal Rafaela Schächterra, stal jsem se členem mužského sboru, který záhy zakládal. Zkoušeli jsme večer po provozu v kuchyni Sudetských kasáren. Po prvních úspěšných vystoupeních s programem lidových písní v harmonizaci Gideona Kleina, které jsme zpívali a capella, pojal Schächter myšlenku nastudovat koncertní Prodanou nevěstu. Měl k dispozici polorozpadlý klavír, který se našel na nějaké půdě, a klavírní výťah, který si jeden z terezínských „hostů“ vzal s sebou.“⁸³ K úplně prvnímu představení opery došlo v bloku L 417, kde sídlil jeden z chlapeckých domovů. O tomto představení a o tom, v jakých podmínkách se jeho první repríza odehrála, se ve svém deníku zmiňuje i Egon Redlich: „Dnes zmrzlo mléko v hrnci. Zima je velmi nebezpečná. Děti nesvlékají své šaty, a tak se množí vši v ubikacích mládeže. Dnes byla premiéra Prodané nevěsty. Představení bylo nejhezčí dílo, jaké jsem v ghettu viděl.“⁸⁴ Ani tyto podmínky však obyvatele ghetta neodradily od toho, aby se představení zúčastnili. I když představení

---

⁸² KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín*. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str. 25

⁸³ AVPT, vzpomínka č. 2227

⁸⁴ REDLICH, Egon a Miroslav KRYL. *Zítřejší synu, pojedeme transportem: deník Egona Redlicha z Terezína 1.1.1942-22.10.1944*. Brno: Doplněk, 1995. *Knihy dokumenty*. ISBN 80-85765-40-3.

probíhala ve velké zimě a za nevhodných podmínek, lidé na ně v neskutečném množství přicházeli a to i vícekrát po sobě. Tato opera, byla v ghettu velmi oblíbenou, a proto měla mnoho repríz a velmi často bývá zmiňována v denících, a ve vzpomínkách lidí.

Další velmi důležitou operou, kterou zde Schächter nastudoval, bylo Verdiho *Rekviem*. Toto představení nastudoval jako druhé po uvedení *Prodané Nevěsty*. Po velkém úspěchu této opery, při nastudování *Rekviem* už nemusel hledat představitele rolí, ale lidé za ním přicházeli sami a chtěli se jeho dalšího díla zúčastnit.⁸⁵ Sionisté, kteří zde žili, s tímto nebyli moc spokojeni, protože jim nepřipadalo vhodné: „vyzpívat bolest a utrpení vězňů katolickou zádušní mší.“⁸⁶ Přesto Schächter pokračoval ve svém snažení a tuto hru nastudoval. Mnoho vzpomínek o tomto díle se nám také nedochovalo. Víme, že premiéra se konala někdy v roce 1943, avšak Margit Kampertová, alespoň částečně uvedla, jak zkoušky na toto představení probíhaly: „Rafiček (Rafael Schächter –pozn. M. K.) často nám předzpíval, co od nás chtěl. My jsme byli poslušnými zpěváky, často, aniž bychom se umyli po práci, letěli jsme na zkoušky, aby se Rafiček nezlobil. Při *Rekviem* dbal nejen na stránku hudební, aby bylo vše správné, jak si přál, ale také výslovnost pro něho byla důležitá: a když se mu něco nelíbilo, uměl se i rozlobit: my jsme se pak snažili, rychle si ho udobřit.“⁸⁷

Z deníku Willyho Mahlera ze zápisu ze dne 2. ledna 1941 se dozvídáme, že jedné z repríz, která se toho dne konala, se zúčastnil i předseda rady starších a

---

⁸⁵ BOR, Josef. Terezínské Rekviem. Ilustrace Helga Weissová. Voznice: Leda, 2011. ISBN 978-80-7335-197-7, str. 22

⁸⁶ KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str. 73

⁸⁷ KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str. 75

to tedy předkládá důkaz o tom, že toto představení bylo oficiálně povoleno. Dále je zde uvedeno, že toto představení bylo nastudováno dvakrát a to také proto, že její obsazení bylo z velké části posláno do transportů a opera tedy musela být nastudována znovu s novými účastníky.⁸⁸ Přes počáteční odpor a nesouhlas k nastudování hry, měla tato opera v ghettu velmi velký úspěch. Například Kurt Singer, který patřil k nesouhlasným hlasům, se o ní po jejím uvedení vyjádřil takto: „Provedení Verdiho Rekviem bylo jistě největším uměleckým činem, který se až dosud zrodil v Terezíně, byl to výkon, který byl také co nejpečlivěji připraven. Zázitek v uměleckém smyslu nesporný, žel daleko vzdálený všemu, co se mělo dotýkat Židů, pokud žijí v Terezíně.“⁸⁹

Další významnou operou, kterou zde Schächter nastudoval, je *Figarova svatba*. Podle Kuny nacisti s jejím nastudováním nesouhlasili a byli zásadně proti, ovšem jejich hrdost, protože se jednalo o dílo německého autora, jim nedovolila jejímu uvedení zabránit i přesto, že: „fašismus ovšem podobné opery nesnášel, zejména ne díla volající po rovnosti a bratrství lidí.“⁹⁰ Schächter zřejmě tuto operu vybral z důvodů, které byly důležité pro místo jejího uvedení. Byly to jak důvody úsporné, protože její uvedení nebylo z hlediska počtu vystupujících náročné, tak zřejmě tuto operu vybral i proto, že měla obyvatelům ghetta co nabídnout.⁹¹ *Figarova svatba* nejen, že v Praze po svém uvedení slavila velký úspěch a tedy byla opět připomínkou domova, tak i její příběh mohl lidem zde přinést určitou pomoc v boji proti jejich pronásledovatelům. Příběh *Figarovy svatby* a hlavně jeho hlavní postava Figara, přináší obyvatelům ghetta vyprávění o tom, jak člověk bojuje

---

⁸⁸ AVPT, Deník Willyho Mahlera (2.1.1941)

⁸⁹ KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str. 78

⁹⁰ Tamtéž, str. 33

⁹¹ KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7.

s nadvládou a jak se s ní vyrovnává a v neposlední řadě, jak svým neutuchajícím optimismem všechny překážky překoná. Podle Kuny se o tomto představení bohužel nedochovalo mnoho svědectví a není tak ani jisté, kdy se odehrála premiéra. Občasné zmínky v deníkových záznamech, např. Willyho Mahlera se zmiňují pouze o tom, kdy se odehráli určité reprízy a o tom, že tato hra měla opět úspěch.⁹²

Ať už s některými jeho uvedenými hrami obyvatelé ghetta nesouhlasili, je nesporné, že se Schächter stal velmi důležitou postavou, která se zasloužila o kulturní život zde a jeho činnost v ghettu byla velmi přínosná. Rafael Schächter v Terezíně prožil téměř celou válku, na jejímž konci byl deportován do Osvětimi, kde zemřel při pochodu smrti.

Za zmínku určitě stojí také postava Viktora Ullmanna. Do Terezína přijel 8. září 1942. Ullmannovi bylo 44 let a měl již četné zkušenosti se skladatelskou i dirigentskou činností. Podle Kuny byl Ullmann v ghettu velmi činný a napsal zde až dvě desítky děl. Ovšem tak jako v jiných případech se mnoho z nich nedochovalo.⁹³ Hudba, které se zde věnoval, byla velmi rozmanitá, je však důležité zmínit, že Ullmann: „si teprve v Terezíně uvědomil své židovství a přihlásil se k němu několika kompozicemi na židovské texty.“⁹⁴ Nejen židovským textům se zde věnoval, ale i opeře, písním a sborům. Jeho nejdůležitějším dílem však je opera *Císař Atlantidy*, kterou se pokoušel v Terezíně nastudovat v roce 1944.

---

⁹² Tamtéž, str. 35-36

⁹³ Tamtéž, str. 139

⁹⁴ KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str.

Tato opera se pro mnohé stala nejvýznamnějším dílem, které vzniklo v ghettu Terezín. Její ztvárnění je symbolem vzdoru proti nacistům. Zpracování této opery má projevovat nesouhlas s válkou, což v tomto prostředí bylo velmi těžké, protože vedení tábora si jakýchkoliv takovýchto projevů okamžitě všimlo a díla, v kterých se tyto projevy objevily, byla hned zakázána. Proto je *Císař Atlantidy* psán metaforicky. Kuna ve své knize *Hudba vzdoru a naděje* popisuje, že hlavní postavou opery je Císař Overall, který ve své zemi vládne krutou vládou, touží po moci a svou moc chce rozšířit po celém světě pomocí nenávisti a válek (zde je patrná metafora s Hitlerem pozn. aut.). Tento císař osloví Smrt, kterou chce donutit k tomu, aby mu pomohla jeho nepřátele zabít a tím by snadněji válku vyhrál a stal se vůdcem celého světa. Smrt s ním ale nesouhlasí a toto odmítá. Tím dochází k tomu, že na světě nedochází k úmrtí a to v žádných případech. Císař brzy zjišťuje, že umírání je nezbytné, protože dochází k velkým zmatkům a lidé trpí. Proto se vydá za Smrtí a žádá ji, aby opět začala plnit svou funkci. Ta zprvu odmítá, později však souhlasí, ale její jedinou a hlavní podmínkou je, že pokud opět začne pracovat, musí být její první obětí právě on.⁹⁵ Tato metafora samozřejmě všechny obyvatele tábora velmi oslovila. Nejen že zde viděli spojitost s Hitlerem a jeho touze po vládnutí celému světu, ale i motiv umírání pro ně byl velmi aktuální. Vždyť se s ním zde setkávali dnes a denně. Významným pro ně bylo i zkarikování nacistické hymny, jejíž hudební podkres zde byl použit a také zvyšoval pocit vzdoru.

K premiéře tohoto úžasného díla bohužel nikdy nedošlo, i když celé opera již byla nacvičena. Proč se tak nakonec i po velkém nasazení všech účinkujících nestalo, není dosud známo. Podle Kuny existují tři varianty toho, proč k premiéře nedošlo. První z nich hovoří o tom, že během nacvičování se na hru přišlo podívat vedení ghetta. Poté co hru spatřilo a došly mu veškeré

---

⁹⁵ Tamtéž, str. 147

souvislosti, ji zakázalo. Druhým argumentem, proč k premiéře nedošlo, je důvod, který v prostředí ghetta býval častý a za kterým stálo mnoho takto předčasně skončených děl. Je možné, že většina či všichni hudebníci byli poslání do transportů a nastudování opery s novými lidmi by již bylo velmi náročné. Poslední, třetí verze, hovoří o tom, že samotní autoři a účinkující si uvědomili nebezpečí, které by jim přineslo uvedení této opery. V Terezíně se obávali o svůj život i během běžných aktivit, které zde provozovali. Ovšem formování opery a její blížící se premiéra, je možná vyděsili. A tak jim možná strach z toho, že vedení tábora uvedením tohoto díla rozčílí a to bude mít poté následky ve formě transportů apod., nedovolil *Císaře Atlantidy* uvést.⁹⁶

Tato opera, i když vlastně nikdy neodehrála své první představení, je velmi významnou součástí kulturního dění v Terezíně. Přináší obraz o tom, jak i zde v prostředí ghetta, lidé chtěli její pomocí ukázat svůj vzdor, odvahu, naději a ukázat to, že se zatím nevzdávají.

Další významnou osobou ghetta se stal Hans Krása. Ten se věnoval jak skladatelské činnosti, tak i svým soukromým vystoupením. Již na svobodě složil operu *Brundibár*, která byla později v Terezíně nastudována Rafaelem Schächterem a dětským sborem a která měla zde velký ohlas. Jak však došlo k tomu, že se notové záznamy do ghetta dostaly? Zasloužil se o to Rudolf Freudenfeld, který byl umělecky založený, později se zde stal vychovatelem dětí v oblasti kultury, a který tyto noty do Terezína dovezl: „Směli jsme si vzít 50 Kg zavazadel. Přirozeně jsme pečlivě volili každý kus. Ale právě tak

---

⁹⁶ KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str. 153

přirozené bylo, že jsme něco méně potřebné nechali doma, abychom si mohli vzít noty Brundibára.⁹⁷

Opera *Brundibár* vznikla tedy již mimo ghetto. Vznikla již před válkou, ale po příchodu nacistů k jejímu zrealizování již nedošlo. K němu došlo až později, po začátku války a to v dětském sirotčinci v Praze, kde právě jeho ředitel Mořic Freudenfeld, který později noty do Terezína přivezl, s dětmi toto představení nacvičil a poté také, ve velké ilegalitě došlo k jejímu uvedení. Mnoho z těchto dětí, které operu nastudovaly již v Praze, bylo transportováno do Terezína a když sem přijel i autor hry Hans Krása, bylo rozhodnuto o tom, že se s dětmi tato hra v Terezíně opět nazkouší. Toto se začalo odehrávat v roce 1943.⁹⁸

Děj této opery vypráví o chudých dětech, které mají nemocnou matku a chtějí jí, aby se uzdravila, koupit mléko. Nemají však na něj peníze a tak se rozhodnou vydělat je zpěvem na ulici. Na ulici, kde zpívají, hraje flašinetář Brundibár a přes jeho flašinet děti nejsou slyšet a tak nic nevydělají. Děti se však zželi zvířatům a jiným dětem a tak se jim rozhodnou pomoci. Společně jsou již dostatečně hlasití a tak peníze vydělají. Ty jim ovšem ukradne zlý Brundibár. Děti jsou nešťastné a myslí si, že jejich situace je bezvýchodná. Ostatní jim však pomůžou a peníze nakonec získají nazpět. Ač se jedná o trochu jednoduše napsaný příběh pro děti, který se může zdát jako pouhým klasickým příběhem o boji dobra proti zlu, v ghettu získal zcela jiný význam. Opět byl pojat metaforicky, jako reakce na válku, Brundibár měl ztvárňovat Hitlera a děti byly válkou utiskovaní lidé.

---

⁹⁷ VRKOČOVÁ, Ludmila. *Rekviem sami sobě*. Praha: Arkýř, 1993. Arkýř. ISBN 80-85271-08-7. str.90

⁹⁸ KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín*. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str. 81-84

Tato opera měla v ghettu premiéru v září roku 1943 (viz příloha 4) a během roku, po který se v Terezíně hrála, měla 55 představení. Byla přijata jak s velkým úspěchem u dětí, tak i u dospělých, kteří je doprovázeli v orchestru. Jak vzpomíná Rudolf Fredenfeld, jeden ze členů orchestru: „Vycházím malými dvířky k orchestru a v tu chvíli zapomínám, že jsem vězeň. Že jsme vězňové. Zapomínáme na chvíli všichni a prožíváme s dětmi neopakovatelné, nezapomenutelné chvíle.“⁹⁹ Opera, která obyvatele ghetta svým jasným poselstvím opět stmelila, končila těmito slovy, které se po zhlédnutí několika představení, naučil celý sál a celý sál je také na konci každého představení společně zpíval:

Brundibár poražen
už jsme ho dostali
zaviřte na buben
my jsme to vyhráli.
Vyhráli proto jen
že jsme se nebáli
že jsme se nedali
že jsme si všichni svou písničku veselou
do kroku zpívali.
Ten, kdo má právo rád
a při něm obstojí
a nic se nebojí
je náš kamarád

---

⁹⁹ FRANĚK, Rudolf. Terezínská škola. Praha: Svaz protifašistických bojovníků, 1965. Odkaz (Svaz protifašistických bojovníků), str. 28

a smí si s námi hrát.¹⁰⁰

Opera *Brundibár* byla pro svůj úspěch vybrána, aby byla představena delegaci Červeného kříže a později i v propagandistickém filmu. To mělo jedinou výhodu a to tu, že vedení tábora poskytlo prostředky na kostýmy, kulisy a scénu. Tragickým faktem však zůstává, že nedlouho po těchto představeních, byly děti z terezínského ghetta poslány do vyhlazovacích táborů a většina z nich se konce války nedožila.

Opera *Brundibár* zůstala oblíbenou do dnešních dní. Mnoho souborů po celém světě ji znovu a znovu nastudovalo a pokaždé se to setkalo s úspěchem. I v době, v které je tato práce psána se objevily zmínky, že soubor herců z Brna *Brundibára* opět nastudoval a představení jsou vyprodána. To ukazuje, jak velkým dílem se tato opera stala a jak i dnes je její poselství aktuální.

Nezbytné je také zmínit postavu Gideona Kleina. Ten se do Terezína dostal jako mladý chlapec a to velmi brzy po svém absolutoriu, které se konalo v roce 1939.¹⁰¹ Po příjezdu do Terezína se ihned začal věnovat kulturnímu životu zde. Byl spojen se všemi významnými díly, která se v Terezíně nacvičila, a spolupracoval s významnými osobnostmi, jako byl právě Ullmann nebo Schächter. Se Schächterem spolupracoval jako korepetitor, ale i sám skládal hudbu a byl vynikajícím hráčem na klavír. Tento um také využil během svých soukromých vystoupení v ghettu. Jak Klein zapůsobil na lidi, kteří s ním mohli spolupracovat, popisuje Pavel Kling, který v Terezíně působil jako houslista:

---

¹⁰⁰ KASPEROVÁ, Dana. *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010. ISBN 978-80-7308-327-4, str. 160-161

¹⁰¹ MAKAROVA, Jelena Grigor'jevna, Victor KUPERMAN a Sergei MAKAROV. *Univerzita přežití: osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945*. Praha: G plus G, 2002. ISBN 80-86103-54-4, str. 122

„Klein byl pro nás mladé lidi spiritus agens terezínského hudebního života. Již jeho obličej - jeho obličej by nejlépe zpodobnili Kokoschka nebo Schiele! V jeho rysech bylo něco takřka démonického. Živě si vzpomínám na jeho fantastická cvičení, například triolové pasáže z první věty Beethovenova 5. klavírního koncertu.“¹⁰²

4.4.2 Orchestry

Významnou osobností ghetta se stal především díky založení orchestru Karel Ančerl. Již na svobodě působil jako skladatel a dirigent a tak bylo jeho přirozenou potřebou pokračovat ve svém díle i zde. První vystoupení orchestru nelze s jistotou doložit, ovšem Willy Mahler ve svém deníku zmiňuje vystoupení ze dne 25. října 1943. Orchester hrál mnoho známých děl vážné hudby, ale diváky zejména zaujala osoba dirigenta, tedy Karla Ančerla. Willy Mahler na něj vzpomíná takto: „...řídí orchestr bez taktovky, jenom pohyby rukou a hlavy.“¹⁰³ Toto vystoupení mělo velký ohlas, jak Willy Mahler pokračuje: „Vyprodaný sál bouřil potleskem a dirigent i sólista nestačili se děkovati za upřímný potlesk. Byl také zasloužený jak za snahu po opravdovém umění, tak i za poskytnutý prožitek.“¹⁰⁴

Na Ančerla a jeho vystoupení, vzpomíná i Bedřich Borges, který se jeho vystoupení zúčastnil: „ Jiné kulturní podniky jsem navštěvoval dost často, ať to bylo divadlo, koncerty, přednášky. Rád jsem také poslouchal komorní hudbu jen tak v „bytech“. Např. hrával Ančerl se smyčcovým kvartetem v našem kumbálu.“¹⁰⁵

---

¹⁰² KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str.

118

¹⁰³ AVPT, Deník Willyho Mahlera 25. 10. 1943

¹⁰⁴ AVPT, Deník Willyho Mahera 25.10. 1943

¹⁰⁵ AVPT, vzpomínka č. 2227

Orchestr, který zde Karel Ančerl založil, dosáhl v tomto prostředí, až nevídané velikosti. Jak uvádí Kuna tento orchestr ve svém největším rozmachu, dosáhl až 39 členů.¹⁰⁶ I orchestry se samozřejmě potýkaly s nedostatky, které ghetto přinášelo. Jak již bylo zmíněno, tak v ghettu byly zakázány hudební nástroje a tak je do něj zpočátku lidé přinášeli různými způsoby. Také notový papír, který se od tábora také podařil pronést, ale velmi brzo došel, byl nedostatkovým zbožím. I přes tyto problémy, se nástroje i notový papír podařilo sehnat a představení orchestru měla vždy velký úspěch.

Nejvýznamnější osobou Terezína v tzv. *Městské hudbě*, se stal Carlo S. Taube. Taube v *Městské hudbě* dirigoval asi 40 členný orchestr. Městské hudbě pomohlo vzniknout zkrášlování ghetta, kdy byl vedením tábora na náměstí postaven hudební pavilon a kde obyvatelé ghetta nechali již před návštěvou Červeného kříže nacvičovat produkci, kterou pak s velkou slávou chtěli této delegaci předvést. Proto Taube se svým orchestrem, mohl na náměstí Terezína vystupovat každý den ve večerních hodinách.

Městská hudba byla velmi rozmanitá, co se týče hudby, kterou svým posluchačům předávala. Hrála opery, ale i populární skladby, které posluchačům opět přinášely závan svobody se vzpomínkou na to, jak tyto skladby poslouchali během let na svobodě. To ostatně ukazuje i zápis Willyho Mahlera ze dne 3. července 1944: „Dnešní večerní koncert Městské hudby řízený Carlo Taubem jsme s Trudou vyposlechli...její závěrečné tony z pochodu Sukova V nový život vlévají v nás naději, že brzy se nám brány našeho vězení otevřou a jako svobodní lidé zase nastoupíme cestu ve skutečný a krásší život.“¹⁰⁷

---

¹⁰⁶ KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str. 94

¹⁰⁷ AVPT, Deník Willyho Mahlera (3.7.1944)

4.4.3 Divadlo

Tak jako se do tábora dostalo mnoho představitelů hudební sféry, tak s transporty do Terezína zamířilo i mnoho lidí z divadelního prostředí. Jejich snahou už od počátku bylo pokračovat v tom, co je na svobodě živilo, bavilo, naplňovalo. Proto také oni, do předepsaných kil, která s sebou mohli přivést, často místo oblečení balili divadelní texty. Tyto texty nebo i klasické texty, které si lidé pamatovali, poté sloužily ke zdramatizování v ghettu.

První snahy o vystoupení přišla přirozeně již velmi brzy po příjezdu do Terezína. Jak uvádí Šormová: „Již o vánocích roku 1941, měsíc po založení koncentračního tábora, sešli se v tzv. Sudetských kasárnách, kde byli umístěni muži, vězňové na připraveném večírku.“¹⁰⁸ Šormová dále uvádí, že z počátku se divadlo projevovalo pouze v různých improvizčních večerech a až později došlo k nastudování různých her.¹⁰⁹ Uváděly se zde hry různého charakteru. Ať už šlo právě o improvizaci, kabarety nebo recitační večery, při kterých se přednášely básně známých českých básníků. Důležitou součástí bylo i dětské divadlo, pod které spadalo nejen nastudování *Brundibára*, ale i loutkové a maňáskové divadlo, které bylo s dětmi nacvičováno vychovateli přímo na ubikacích. Na tato loutková divadla vzpomíná Hana Reinerová: „Další 14 letý chlapec – Landsmann z.v. Lancík napsal pro divadlo vlastní pohádkovou hru “Začarovaný hrad“...byla zcela v duchu tradičních českých loutkových her s rytířskou tematikou a českým Kašpárkem. Byla celá veršovaná. Objevovaly se v ní také některé lágrové výrazy a narážky na ubytování a stravu.“¹¹⁰

---

¹⁰⁸ ŠORMOVÁ, Eva. Divadlo v Terezíně 1941/1945. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1973, str. 22

¹⁰⁹ Tamtéž, str. 22

¹¹⁰ AVPT, vzpomínka č. 2235

Velmi významnou hrou, jejíž nastudování zde na území ghetta bylo paradoxní, je hra *Ester*. Biblický příběh, který pojednává o tom, jak židovská dívka zachrání židovský národ před smrtí a který by mimo území ghetta, v nacistickém Německu nemohl být uveden, byl zde uveden s velkou slávou a dočkal se obrovského uznání.

Tato hra zde byla nastudována dokonce dvakrát, což svědčí o tom, že pro Židy měl tento text velkou důležitost. Podle Kuny proběhlo první nastudování již velmi brzy po příjezdu prvních transportů a to na začátku roku 1942. Zhostila se ho terezínská mládež a mezi její motivy spadalo hlavně povzbuzení ostatních obyvatel ghetta. Tuto hru zde napsal, a to jak text, tak i hudbu, Michael Flach a z jeho hry se mnoho nedochovalo¹¹¹. V Heřmanově sbírce se nachází pouze plakát, který diváky zve na páté uvedení představení. (viz příloha 5)

K druhému nastudování došlo po příjezdu dalších vězňů, kteří o tuto hru měli též zájem. Toto se odehrálo v roce 1943. Plakát k jejímu uvedení se nachází v Heřmanově sbírce a podává nám svědectví o tom, kdo byli její autoři a kdo v této hře ztvárnil hlavní role. Jedním z autorů této inscenace byl Karel Reiner, na jehož působení nejen v *Ester*, vzpomíná jeho žena Hana: „Můj manžel Karel R. tu v Terezíně složil hudbu k *Ester*, také ke Švandovi dudákovi, k Romantikům, k básním Morgensterna. Když šel do transportu, notopisy těchto věcí nechal v Terezíně. Já šla brzy za ním a noty jsem měla ukrýt u manželů Hradeckých...naše noty se k nim ale asi nedostaly...nadobro se ztratily.“¹¹² Režisérem byl Norbert Frýd. Tito autoři sebou do Terezína přivezli již zčásti

---

¹¹¹ KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín*. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str. 51

¹¹² AVPT, vzpomínka č. 2235

napsaný scénář F. E. Buriana¹¹³, který byl příběhem Ester okouzlen a který svůj text pojmul tak, že do něj přidal komické prvky, které hodnotu příběhu ovšem nesnižovaly. Jeho text však nikdy nebyl uveden, protože byl tak jako mnozí jiní poslán do koncentračního tábora.

Podle Kuny tato hra opět přinášela poselství, které na první pohled nebylo patrné. Tato hra měla znázorňovat vztah mezi Židy a českými lidmi, kteří v těžkých chvílích Židům pomáhali.¹¹⁴ Toto se překvapivě nesetkalo s nelibostí u nacistů, jak by se dalo předpokládat, ale zejména u sionistů, kteří se v malé míře v ghettu také nacházeli. Nelíbilo se jim, že hra předkládá právě solidaritu mezi oběma národy a hře přikládali i politický význam.

V Terezíně se objevovala i nastudování činoher. Jednou z postav je Gustav Schorchs, který se do kulturního života v Terezíně zapsal zpracováním Gogolovi hry *Ženitba*. Ta měla v ghettu velký úspěch a dočkala se mnoha repríz. Z dob před válkou měl Schorchs určité zkušenosti od divadla, protože působil v absolventských představeních pražské konzervatoře a také jako asistent režiséra Národního divadla v Praze. Po svém příjezdu do Terezína, nastudoval jako své nejnámější dílo právě *Ženitbu*.¹¹⁵

Ženitba je tragikomická hra, jejíž děj se odehrává okolo zprostředkovatelky sňatků, která má za úkol najít ženicha pro jednu dívku. Dochází zde k mnoha, komickým, ale i absurdním situacím. V ghettu však tato hra opět získala na jiném významu, protože režisér ovlivněn prostředím v jakém se nacházel a za situace,

---

¹¹³ ŠORMOVÁ, Eva. Divadlo v Terezíně 1941/1945. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1973, str. 57

¹¹⁴ KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, str. 54

¹¹⁵ ŠORMOVÁ, Eva. Divadlo v Terezíně 1941/1945. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1973, str. 61-65

kteřá ve světě panovala, směřoval svou hru k ukázání nesmyslnosti jednání postav. Jejich špatné vlastnosti byly ve hře ještě zveličeny a ukazovaly tak absurditu vztahů mezi lidmi a tato hra měla poukazovat na realitu, která se v té době odehrávala.

Další postavou činohry v Terezíně je Jiří Strass, který zde působil jako režisér. Věnoval se jak původní terezínské tvorbě, tak i klasickému dílu. Za zmínku stojí dvě jeho představení, která zde nastudoval. Prvním z nich je hra *Komedie o pasti*, kterou v Terezíně napsal jeden z jejích obyvatel a která patřila k prvním představením, která na půdě ghetta vznikla. Opět se v ní objevovalo mnoho jinotajů, a proto tato hra musela být skrývána před vedením ghetta, jelikož by zřejmě byla ihned zakázána. Druhou hrou, jejíž nastudování se nezachovalo a o které víme pouze z malých zmínek přeživších je hra bratří Čapků *Lásky hra osudná* a která byla vybrána pro svůj děj, který opět ukazuje vztah mezi dobrem a zlem. Později chtěl Strass podle dochovaných vzpomínek v Terezíně nastudovat i *Strakonického dudáka*, k tomu však již nikdy nedošlo.¹¹⁶

Je nutné zmínit i kabarety a s nimi spojenou postavu Karla Švenka. Kabarety a revue byly v Terezíně velmi oblíbené, pro svou komediální stránku. I v tomto prostředí se lidé potřebovali pobavit. I když i v těchto hrách se používaly metafory, tak jejich hlavním prvkem byl humor. Ve své vzpomínce na to, jak byly kabarety lidmi vítány, vzpomíná Utitz: „A jaká nálada, co vtipu, ironie, humoru se vybíjela při kabaretech! Za kolik hodin uvolnění a veselosti děkují tisíce lidí těmto improvizujícím umělcům, kteří v létě často předváděli své umění na dvorech nebo přicházeli do baráků, aby způsobili radost i těm, kteří

---

¹¹⁶ ŠORMOVÁ, Eva. Divadlo v Terezíně 1941/1945. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1973, str. 44-52

byli upoutáni na lůžka.¹¹⁷ Švenk tedy svá díla, do kterých umisťoval jistá poselství, pojímal humorně a s vtípem. Jak uvádí Šormová: „Švenk se nevzdával zábavnosti v žádné ze svých inscenací. Scénické provedení jeho revuí bylo založeno na komediálně a groteskně pojatých scénách, postavy byly vytvořeny s největším možným využitím slovní, mimické i pohybové komiky.“¹¹⁸

Švenkovo nejznámějším dílem zde, je hra *Poslední cyklista aneb Bořivoj a Mánička*. V této hře Švenk ukazoval humorným způsobem nesmyslnost nacistického jednání. Hlavní postavou této hry je Jan Krysa Rozprašovač, který ve své zemi, určí jako viníky všeho špatného cyklisty. Ty jsou pak pronásledováni a postupně jsou všichni zlikvidováni až na jednoho. Ten, jako poslední zástupce cyklistů, má být vyslán raketou do vesmíru. Během prohlídky rakety celou vládou země, shodou okolností, tato raketa odstartuje a celá vláda zmizí z planety Země. Nastane opět svoboda a všichni jsou šťastní. Hra měla velký úspěch, protože i když přinášela aktuální téma, které se týkalo všech v ghettu, tak opět přinášela naději, že vše může dopadnout dobře a hlavně její humorná stránka, měla velký přínos.

4.5 Kresby

Kresby jsou nedílnou součástí Terezínského ghetta. Opět se dá říci, že zde maloval každý, kdo se dostal k papíru. Dochovaly se nám kresby dospělých i dětí. I zde však byl nedostatek prostředků k tvorbě. Nebyl dostatek psacích potřeb a papíru. Podle muzeum Ghetta v táboře existovala tzv. oficiální tvorba, která sídlila v Magdeburských kasárnách a kde byl dostatek všeho potřebného.

---

¹¹⁷ UTITZ, Emil. Psychologie života v terezínském koncentračním táboře. V Praze: Dělnické nakladatelství, 1947, str. 55

¹¹⁸ ŠORMOVÁ, Eva. Divadlo v Terezíně 1941/1945. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1973, str. 47

Ale úkolem vězňů, kteří zde pracovali, bylo doplňovat kresbami denní rozkazy a významnou roli sehráli také při zkrášlování města, kdy právě oni svými malbami zdobili prostory, které měli být delegaci ukázány.

Existovala, zde ale i tvorba neoficiální a to v daleko větší míře. Této neoficiální tvorby se zúčastnili i lidé, kteří tvořili tvorbu oficiální. Ti také z oficiální kreslárny pronášeli papíry a psací potřeby pro ostatní. Tato neoficiální tvorba znázorňovala nejčastěji tři témata. Prvním z nich bylo znázornění drsné reality ghetta v jeho surové podobě. Druhým tématem je pak svobodný život, vzpomínky. Třetím jsou plakáty k představením, která se v ghettu konala.

4.5.1 Realita ghetta

Nejčastějším tématem, bylo v znázorňování reality ghetta. Děti a dospělí kreslili to, co viděli. A co to v těchto místech bylo? Kresby nám ukazují jak tu smutnou realitu, tak i tu veselejší. Na kresbách se často vyskytuje téma smrti, která zde byla každodenní součástí života. Dále pak běžný život v ghettu, jako je zachycení fronty při čekání na přiděl jídla nebo lidí při práci, ale i všudypřítomná smrt. Příkladem těchto kreseb může být kresba neznámého autora nazvaná *Smrt* (viz příloha 6), která je namalována, zřejmě pro dokreslení atmosféry temnými barvami a znázorňuje člověka, který s vozíkem jede pro připravenou rakev. Na kresbě Helgy Weissové, nazvaném *Práce* (viz příloha 7) jsou zachyceny dívky pracující na poli pod dohledem zástupce SS. Podle Utitze ztvárněním této reality umělci velice riskovali, protože když u nich obrázky byly nalezeny vedením tábora, často za to byli odsouzeni k smrti, protože tyto svědectví byly označeny jako „propaganda hrůzy“ a ta jako taková nesměla spatřit světlo světa.¹¹⁹

---

¹¹⁹ UTITZ, Emil. Psychologie života v terezínském koncentračním táboře. V Praze: Dělnické nakladatelství, 1947, str. 55

Druhým tématem, které se objevuje na malbách, znázorňující ghetto jsou v první řadě portréty, které tvoří značnou část dochovaných děl. Jako příklad může být uveden portrét M. Plačka, který nakreslil podobiznu Hanse Friedländera. (viz příloha 8). V druhé řadě jsou to obrazy zachycující atmosféru kulturních vystoupení. Karel Fleischmann na svém obraze (viz příloha 9) zachytil neznámé představení, které se konalo na dvoře Magdeburských kasáren a které nám ukazuje, jak vysoká návštěvnost u těchto představení byla.

4.5.2 Vzpomínky

Tématem, které se zde také ve velké míře objevilo, je ztvárnění domova. Lidé často kreslili podle svých vzpomínek a připomínali si tak šťastnější časy, kdy byli doma, u svých blízkých. Petr Ginz na své kresbě (viz příloha 10) nazvané *Domy na nábřeží* ztvárnil neznámé město a jeho výstavbu ležící u řeky. Jeho nejznámějším obrazem je však celosvětově známý obraz *Měsíční krajina*, který si později jeden z kosmonautů vzal sebou na cestu v raketoplánu. Dalším obrazem je obraz Bedřicha Hoffmanna, který je nazván *Krajina s domkem* (viz příloha 11) a zřejmě znázorňuje domov zmíněného chlapce.

4.5.3 Plakáty

V neposlední řadě se dochovalo mnoho plakátů kulturních představení, které jsou nyní umístěné v Heřmanově sbírce, která je součástí Památníku Terezín. Tyto plakáty sloužily jako pozvánky na daná představení, a která měla obyvatele ghetta informovat o jejich uvedení. Patří sem například plakát k opeře *Rekviem* (viz příloha 12) nebo ke kabaretu *Všechno jde* (viz příloha 13).

4.6 Přednášky

Přednášky v Terezíně dosáhly velkého rozmachu. Do Terezína přijelo mnoho lidí, kteří byli vzděláni v různých oborech a chtěli tyto vědomosti předávat dále. Uskutečňovali tedy přednášky pro veřejnost. Tyto přednášky se konaly v domech, kde lidé žili a to například na půdách, kdy: „lidé museli lézt nahoru po neosvětlených schodech a domů museli chodit v úplné tmě.“¹²⁰ I přes to, měly přednášky velký úspěch a měly velkou návštěvnost. Přednášky zde konané byly na nejrůznější témata. Utitz vzpomíná na jejich rozmanitost: „Lékaři uspořádali novým způsobem své přednášky a pořádali stále vzdělávací kurzy...bylo uspořádáno mnoho jazykových kursů, neméně přednášek a jiných podniků pro mládež...vážná snaha o vytrvalý zápal bojovaly právě se snadno pochopitelnou potřebou odvésti se jinam, rozptýliti se a ohlušiti. Člověk se přímo vrhal do oněch světů z neuspokojujícího trýznivého všedního světa.“¹²¹ Přednášky, které se zde konaly, nebyly pouze na již zmíněná témata, ale i na témata filozofie, práva, dějin a své místo tu měly i přednášky týkající se židovské tematiky.

V Terezíně se zformovalo několik skupin, jejichž členové měli společné zájmy a společně na přednáškové činnosti pracovali. Nejznámějšími jsou tři skupiny přednášejících, které je nutné alespoň v krátkosti zmínit.

4.6.1 Salusova skupina

Jak uvádí Makarová, tato skupina byla pojmenována od jejího nejvýraznějšího člena Miloše Saluse. Skládala se z lidí, jejichž původ byl český a oni cítili sounáležitost s Českou zemí. Proto se také obsah jejich přednášek týkal především významných chvil a významných osobností českého národa.(viz

---

¹²⁰ UTITZ, Emil. Psychologie života v terezínském koncentračním táboře. V Praze: Dělnické nakladatelství, 1947, str. 54

¹²¹ Tamtéž, str. 53

příloha 14) Přednášející přednášeli pouze v českém jazyce. Tato skupina za dob působení v ghettu uspořádala řadu přednášek, v odkazu na zápis Saluse, se zde uskutečnilo 169 přednášek a zúčastnilo se jich 10 247 osob.¹²²

4.6.2 Mánesova skupina

Podle Makarové byl hlavní postavou této skupiny Philipp Manes. Manes pocházel z Německa a tak se přednášková činnost často týkala i jeho. Hlavním posláním této skupiny však bylo přinést rozmanitost v přednáškách, aby si každý mohl vybrat z rozličných témat, co ho zajímá. Tato skupina za dva roky svého fungování uspořádala na 500 přednášek, které měly tak jako v případě Salusovo skupiny, tisíce posluchačů.¹²³

4.6.3 Židovský institut

Makarová uvádí, že Židovskému institutu v Terezíně předsedal dr. Franz Kahn, který byl přítelem Jakoba Edelsteina, představitele židovské samosprávy. Židovský institut se zde věnoval židovským tématům. Přednášel se zde judaismus, historie, kultura Židovského národa ale i hebrejščina.¹²⁴

4.7 Kultura a děti

Do Terezína přijelo se svými rodiči mnoho dětí. Podle záznamů Památníku Terezín, jich sem s nimi dorazilo asi na 15 000, konce války se jich dožil pouhý 1000. Děti se staly nedílnou součástí kulturního života, zde v Terezíně a vytvořily zde mnoho děl, které se dochovaly. Děti, stejně tak jako dospělí, si

---

¹²² MAKAROVA, Jelena Grigor'jevna, Victor KUPERMAN a Sergei MAKAROV. Univerzita přežití: osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945. Praha: G plus G, 2002. ISBN 80-86103-54-4, str. 17

¹²³ Tamtéž, str. 34

¹²⁴ Tamtéž, str. 42-43

psaly deníky, psaly básně, kreslily, hrály divadlo. Také svůj čas v ghettu chtěly věnovat něčemu užitečnému a pomocí těchto věcí se vyrovnávaly s novou situací.

Podle Kasperové žily děti zpočátku tábora ještě se svými matkami, ale protože ty byly nucené chodit do práce a o děti se neměl kdo starat, rozhodlo se vedení tábora k vytvoření tzv. heimů (domovů pro děti).¹²⁵ Bylo vybráno několik domů, jako například bývalá tereziánská škola. V těchto domovech se o děti starali vybraní vychovatelé. Tito vychovatelé se snažili dětem naplnit jejich čas a pomoci jim se hezkými chvílemi odpoutat od kruté reality. Jiří Vrba byl jedním z vychovatelů a ve své vzpomínce uvádí, že hlavní snahou vychovatelů bylo pomoci dětem najít to, co je baví a v tom je pak podporovat. Proto také do domovů zvali různé intelektuální osobnosti, které zde přednášely na různá témata. Vychovatelé však organizovali i sportovní utkání a podobné aktivity volného času.¹²⁶

Přínos dětí do kulturního života je nesmírně velký. Například dětské kresby znázorňující realitu tábora, jsou opravdu šokujícím dokladem hrůz, které se zde odehrály. Také dětské básně, které volají po domově a po svobodě jsou velmi působivé. Avšak ve vzpomínkách dospělých, přítomnost dětí dodávala táboru pocit jisté naděje. I v tomto prostředí dokázaly být děti bezprostřední a měly myšlenky na budoucnost. Neupadaly do zmaru, ale naopak měly spoustu nápadů, na projekty, které v ghettu realizovaly. A tak také v ghettu vznikly projekty, které se staly nejvýraznějšími a které dodnes vzbuzují úctu. Patří sem již zmíněná opera *Brundibár*, ale významná byla i časopisecká tvorba.

---

¹²⁵ KASPEROVÁ, Dana. *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010. ISBN 978-80-7308-327-4, str. 129

¹²⁶ AVPT, vzpomínka č. 2228

4.7.1 Časopisecká tvorba

Časopisecká tvorba na území ghetta byla velmi významná a zůstává jí až do dnešních dnů. Mnoho z těchto časopisů se nám totiž dochovalo. Časopisy obsahovaly mnoho článků, které se týkaly aktuálního dění v táboře, názory na válku, básně dětí apod. Přináší tedy nejen informace, které mohou pomoci v orientaci v životě v ghettu, ale i ukázkou toho, jak děti, které zde žily, toto období prožívaly.

Na území ghetta vznikalo několik časopisů. Jmenovitě například časopis *Vedem*, *Kamarád*, *Rim Rim Rim* nebo *Bonaco*. Některé z těchto časopisů se dočkaly pouze pár čísel, protože děti, které je tvořily, odešly do transportu, jiné, jako například časopis *Vedem*, byly vydávány po dlouho dobu a mnoho čísel se zachovalo.

Časopis *Vedem*, je nejvýraznějším a nejznámějším časopisem, který byl v Terezíně vydáván. A to nejen proto, že s ním byla spojena osoba Petra Ginze, který byl šéfredaktorem tohoto časopisu. Podle Makarové vycházel *Vedem* od 18. prosince 1942 do 30. července 1944.¹²⁷ Tento časopis se rozhodli vydávat chlapci z domova L417 a k prvnímu vydání došlo v prosinci 1942 a v tomto čísle je i článek o tom, proč se chlapci k vydávání časopisu rozhodli: „Vytrhli nás nespravedlivě z živné půdy práce, radosti a kultury, z níž se mělo napájeti naše mládí. Tím sledují jediný cíl - nás zničit ne tělesně, ale duševně a mravně. Podaří se jim to? Nikdy! Zbaveni bývalých zdrojů kultury, vytvoříme si nové! Odloučení od pramenů někdejší radosti, vytvoříme si nový a radostně jásající

---

¹²⁷ MAKAROVA, Jelena Grigor'jevna. Pevnost nad propastí: já, děcko bloudící? : děti a učitelé v terezínském ghettu 1941-1945 = A fortress over the chasm : I am a wandering child : children and teachers in ghetto Terezin 1941-1945. Praha: TIMUC, 2009. ISBN 978-80-904207-2-4, str. 100

život!“¹²⁸ Zde je vidět, jak terezínské děti také toužily po seberealizaci a po tom, aby jim byla ponechána svoboda. Časopis chtěli chlapci využít k publikaci svých myšlenek a svých postřehů, ke kterým v ghettu přicházeli.

Jak uvádí Makarová, v časopise byly zveřejňovány informace o životě v ghettu. O tom jak zde lidé společně žili, jaké svátky zde slavili a jak toto slavení probíhalo. Také jsou zde publikovány žádosti o hledání dětí, které by se mohly zúčastnit představení, která zde byla napsána, a k jejímž zrealizování, chyběli představitelé. Dále jsou zde ve velké míře uvedeny básně, které děti v ghettu napsaly a v kterých děti popisovaly prostředí ghetta, ale jsou zde i básně o životě před uvězněním. Další pravidelnou rubrikou, která se zde objevila, jsou tzv. *Toulky Terezínem*, které popisují prostředí ghetta a setkávání se se zajímavými lidmi, které zde bylo možné potkat.¹²⁹

4.8 Význam kulturního života

Co pro lidi znamená kultura? V běžném, svobodném životě, má v některých aspektech stejný, ale v jiných zcela rozdílný význam, než pro lidi uvězněné. Kulturu pojmají jinak lidé, kteří jsou jejími strážníky a jinak lidé, kteří ji tvoří. V běžném životě, je kultura také velmi důležitou součástí života. Lidé jdou do divadla, poslechnout si hudbu nebo si vyslechnout přednášku od člověka nebo na téma, které je zajímavé. Vyplňují tak svůj volný čas a získávají nové vědomosti nebo nový rozhled. Navštíví divadelní představení či vystoupení svého oblíbeného zpěváka, proto, aby se pobavili, a poté odcházejí kamkoliv se svobodně rozhodnou.

---

¹²⁸ MAKAROVA, Jelena Grigor'jevna. Pevnost nad propastí: já, děcko bloudící? : děti a učitelé v terezínském ghettu 1941-1945 = A fortress over the chasm : I am a wandering child : children and teachers in ghetto Terezin 1941-1945. Praha: TIMUC, 2009. ISBN 978-80-904207-2-4, str. 101

¹²⁹ Tamtéž, str. 137

V ghettu oproti tomu měla kultura zcela jiný význam. Samozřejmě měla také pobavit. Ale během chvil, kdy se život ocitá v ohrožení, si jedinec vytváří určité obranné mechanismy, které mají za úkol mu pomoci v těchto těžkých momentech. A těmito mechanismy zde právě bylo plné zabránění zdejších obyvatel do těchto aktivit. Kultura zde měla zejména vytrhnout obyvatele ze strašného prostředí, v kterém se zde nacházeli. Při sledování nebo účasti na kulturním životě v ghettu, lidé alespoň na chvíli zapomínali na to, kde jsou a co je ještě hrozného čeká. S tím souvisí i to, že jim tyto představení, přinášely vzpomínku na život ve svobodě, na domov, jak často ve svých vzpomínkách zmiňují. Bedřich Borges, který v Terezíně strávil část života, si myslí, že právě pro posluchače to mělo ještě mnohem větší význam než pro samotné autory.¹³⁰ Tvůrci těchto děl, měli samozřejmě podobné důvody, proč se kulturních aktivit zde chtěli zúčastnit. Pro ně bylo automatické, že v tom, co dělali na svobodě, pokračovali i zde. Během psaní hudby, her, přednášek, článků se ocitali ve světě, který jim byl tak blízký a který jim připomínal svobodu tak jako ostatním. Pro ně to mělo i význam ten, že mohli cítit jisté zadostiučinění, že jejich díla, jejich umění, přináší lidem v ghettu potěšení, uspokojení, odvahu, jiskru naděje.

Tato chvilková potřeba odpoutání se od hrůz momentálního života pohltila všechny. Každý se chtěl zúčastnit. Ať už jako divák nebo jako autor. Utitz to ve své knize popisuje naprosto přímočaře: „Možno klidně tvrdit, že každý, kdo měl co říci a dovedl to dobře vyjádřit, shromáždil brzy kolem sebe četné obecnstvo, jež mu zůstalo oddáno a věrno. Vkus obecnstva byl překvapující. Sneslo i těžkou stravu.“¹³¹ A jak popisuje dále: „I vážné koncerty byly

---

¹³⁰ AVPT, vzpomínka č. 2227

¹³¹ UTITZ, Emil. Psychologie života v terezínském koncentračním táboře. V Praze: Dělnické nakladatelství, 1947, str. 18

přijímány s bouřlivým nadšením. Lidé bojovali a prali se o vstupenky a programy se musely často opakovat.¹³²

Pro účinkující i diváky měla tato představení význam i v tom, že společně trávili čas. Účast na společných představeních sloužila jako připomínka toho, že v tom nejsou sami. Ale také hlavně, jak již bylo zmíněno, připomínkou svobody a domova. Proto také často autoři vybírali díla, která touto připomínkou měla být. Pro každého to však bylo něco jiného. Pro české obyvatele ghetta to byla například *Prodaná nevěsta*, která, jak je patrné z četných vzpomínek, velmi zapůsobila. Utitz na atmosféru, která její představení provázela, vzpomíná takto: „Nádherné koncertní představení ‚Prodané nevěsty‘ byla pro četné Čechoslováky rovna slavnostní bohoslužbě. Když zazněly jiskřivé melodie, plné života, řinuly se jim po tvářích jasné slzy. Praha, tak blízká a tak nedosažitelně vzdálená, domov, pevné pouto příslušnosti. Při vnímání, vdechování této silné, zdravé, rozněcující hudby důvěra v návrat, představa Vltavy se starým kamenným mostem a řadami soch světců, vysoko nad ním dom a hrad.“¹³³

Ale i na druhé straně, na straně účinkujících tato atmosféra fungovala a i oni to cítili jako něco výjimečného a jako možnost dodat ostatním trochu odvahy či potěšení. Bedřich Borges, který ztvárnil roli Kecala, na premiéru zavzpomínal takto: „Při premiéře Prodané byl sál staré sokolovny tak přeplněn, že jsem se sotva protlačil na podium. Takový zájem obecenstva jsem nezažil ani při nejslavnějších premiérách pražské opery. Byl jsem velmi soustředěn na svůj výkon, ale trému v pravém slova smyslu jsem neměl, nešlo o výkon pro výkon, ale o jedinečný pokus vrátit všem těm ubohým lidem zde v sále

---

¹³² Tamtéž, str. 18

¹³³ Tamtéž, str. 23

a venku až k hradbám města aspoň na krátkou chvíli vzpomínku na minulý život a jiskřičku naděje do dalšího....„Když sbor spustil „Proč bychom se netěšili...“, viděl jsem, jak posluchači se rozplakali. Cítil jsem, že by jim Prodaná měla být něčím víc, než jen smutnou vzpomínkou a proto jsem do svých prvních slov „ Jak vám pravím, pane kmotře...“ vkládal celou svou důvěru ve šťastný konec těchto strašných let.“¹³⁴ Podle Utitze sionisté měli jako pomoc v těžkých časech, převážně svou hebrejskou hudbu¹³⁵, která pro ně byla: „posvátným příslibem, že jednou budou moci políbit vytouženou půdu Palestiny, že dojdou po tisíciletém putování cíle v zemi svých otců.“¹³⁶

V neposlední řadě, měla tento kulturní život funkci vzdoru. Nastudování určitých děl, jako je například *Brundibár*, *Figarova svatba*, zdramatizování biblického příběhu *Ester* a dalších, přinášelo lidem pocit, že alespoň uvedením těchto děl a i účastí na nich jako diváci, nějakým způsobem proti nacistům bojují. Uvedením těchto děl se vlastně nacistům smáli do tváře.

Během nastudování děl velmi často docházelo k tomu, že účinkující odehráli pár repríz, někdy ani to ne a byli posláni do transportu. Toto všechno zdejšími obyvatelům vždy i v jejich hezkých chvílkách ukázalo moc nacistů. O tom jak velkou sílu zde lidé i přes to všechno měli, hovoří Bedřich Borges: „O tomto (psychické odolnosti, pozn. autora) svědčí jejich kulturní život, jehož výkony a hodnoty vyrůstaly vždy znovu, třebaže byly vždy znovu narušovány.“¹³⁷

---

¹³⁴ AVPT, vzpomínka č. 2227

¹³⁵ UTITZ, Emil. Psychologie života v terezínském koncentračním táboře. V Praze: Dělnické nakladatelství, 1947, str. 23

¹³⁶ Tamtéž, str. 23

¹³⁷ AVPT, vzpomínka č. 2227

Ve vzpomínkách mnoha lidí se dočteme, že kulturní život zde byl cestou úniku. Přesto nepřestává fascinovat, že lidé, kteří byli vystaveni velkému fyzickému a psychickému tlaku byli schopni takto velkou měrou kulturní život provozovat.

Závěr

Město Terezín se z moci nacistů stalo ghettem, kde značnou část svého života strávilo mnoho dospělých, dětí a starých lidí. Tito lidé, i když, a možná právě proto, se nacházeli v nepříznivé situaci a jejich životy se ocitly v totální změně, se rozhodli, že i zde, v nehostinném prostředí vybudují bohatý duchovní a kulturní život, které jim budou v jejich situaci útěchou. Je s podivem, že právě na tomto místě došlo k tak velkému rozmachu kultury a mnoho autorů, kteří se tomuto tématu věnovali, si nedokázalo vysvětlit proč tomu tak bylo. Je však důležité, že k tomu došlo a že dochované materiály nám o tom přinášejí svědectví.

Má práce se věnovala zmapování těchto snah a vymezení důležitých momentů, které tyto snahy doprovázely. První kapitola byla věnovaná krátkému představení historických souvislostí, které bylo nezbytné uvést, aby čtenář pochopil, za jakých okolností vůbec ke vzniku ghetta došlo. Druhá kapitola již byla věnována samotnému ghettu, kde je popsáno, jak se Terezín z malého městečka změnil v ghetto, jaké podmínky k životu zde byly. Důležitou součástí této kapitoly, je část věnovaná funkci Terezína jako nástroje v propagandě nacistů. Tato kapitola přináší poznatky o tom, jak pozdější umělecké snahy, které zde vznikly, nacisté mistrně využili ve svůj prospěch, ale jsou zde také uvedené důležité vzpomínky lidí, kteří tyto chvíle v ghettu prožili a ukazují nám, jak byl tento čin vnímán ze strany obyvatel ghetta. Je zde i část věnována židovské samosprávě, která přináší nejen informace o tom, jak tato samospráva fungovala, ale také ukazuje její velký vliv na pozdější růst duchovního a kulturního života. Třetí, již stěžejní kapitola se věnuje duchovnímu životu v ghettu. Zde jsem se snažila vymezit nejen to, jaký význam duchovní život pro uvězněné lidi zde měl, ale popsat zde i duchovní život běžných dní v ghettu

a rozdílnosti mezi členy jak katolické a evangelické církve, tak mezi judaisty. Poslední kapitola, taktéž stěžejní, se věnuje kulturnímu životu. Tato kapitola přináší vhled nejen do prvních snah obyvatel ghetta o kulturu, ale i jednotlivá odvětví kultury, která se zde vyskytovala a s nimi spojená nejdůležitější jména a díla. V neposlední řadě, je zde také vymezen význam kulturního života pro obyvatele ghetta.

Jako cíle své práce jsem si určila zmapování duchovního a kulturního života v ghettu Terezín, vyhledání nejdůležitějších momentů těchto životů a popsání jejich přínosu a významu pro obyvatele ghetta. Tyto cíle se podařilo splnit. Práce nám ukazuje na uvedených příkladech kulturních aktivit, jak moc bylo obyvatelstvo ghetta svázáno s rodným krajem a proto zde často byly vybírány hry a představení, která tento rodný kraj připomínala. Také ukazuje sílu duchovního i kulturního života. Oba dva měly pro lidi zde velký význam. Pomáhaly jim v překonání a odpoutání se od momentální situace a přinášely jim hezké chvíle i na tomto místě. Témata v této práci by byla vhodná i pro zpracování jiných prací, které by se mohly věnovat jednotlivým částem jak kulturního tak duchovního života.

Psaní této práce mi přineslo spoustu nových informací a vhled do tématu. A to jak duchovního tak i kulturního života. Kulturní život, který zde probíhal, mě však svou silou naprosto uchvátil. Když jsem poprvé v Památníku Terezín viděla vystavené obrazy, notové záznamy, úryvky vzpomínek, téma mě zaujalo, ale až psaní této práce mi ukázalo, jak hluboký význam tyto artefakty, které byly dochovány, mají. Jak již bylo zmíněno, zůstává tajemstvím, proč právě zde došlo k tak výraznému společenskému životu. Proč právě zde, když i v jiných táborech byly pokusy o kulturní život, ale nikde nedošlo k tak velkému rozmachu? Je to možná způsobeno tím, že do Terezína mířili lidé

z Československa, a i když byli v ghettu, stále zůstávali ve svém rodném kraji a tak ještě nebyli tak zoufalí jako lidé jinde. Tato odpověď nám zřejmě zůstane navždy utajena, avšak jak poznamenal Viktor Ullmann, který je v této práci zmíněn pro svou neúnavnou kulturní činnost v ghettu Terezín: „Zdůraznit je však třeba jen to, že mně v Terezíně má hudební práce prospívala a že jsem v ní nebyl nijak omezován, že jsme rozhodně neseděli pouze s nářkem u řek babylonských, ale že naše vůle po kultuře se rovnala naší vůli k životu.“¹³⁸

---

¹³⁸ KUNA, Milan. Hudba v koncentračních táborech. Olomouc, 1981, str. 140

Seznam literatury

Prameny

Muzeum ghetta Památníku Terezín

Heřmanova sbírka

Archiv vzpomínek Památníku Terezín

Deník Willyho Mahlera

HYNDRÁKOVÁ, Anna, MACHATKOVÁ, Raisa, MILOTOVÁ Jaroslava.
Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941-
1945 (Regesta). Praha: Sefer, 2003. Acta Theresiana. ISBN 80-85924-37-4.

Použitá literatura

AUŘEDNÍČKOVÁ, Anna. Tři léta v Terezíně. Praha, 1945. Aktuality a dokumenty.

BLODIG, Vojtěch a kol. Terezín, Litoměřice: Města utrpení a hrdinství. Památník Terezín, 2003. ISBN 80-85894-16-5.

LAGUS, Karel a Josef POLÁK. Město za mřížemi. Praha: Baset, 2006. ISBN 80-7340-088-X.

BONDY, Ruth, PĚKNÝ, Tomáš (ed.). Jakob Edelstein. Překlad Lucie Lucká. Praha: Sefer, 2001. Judaika. ISBN 80-85924-23-4.

EMMERT, František. Holocaust. Brno: Computer Press, 2006. ISBN 80-251-1204-7

FEDER, Richard. Židovská tragedie: dějství poslední. Kolín: Literární a umělecké sbírky města Kolína, 1947. Edice Lusk.

FRANĚK, Rudolf. Terezínská škola. Praha: Svaz protifašistických bojovníků, 1965. Odkaz (Svaz protifašistických bojovníků

GOLDSCHMIDT, Arthur. Geschichte der evangelischen Gemeinde Theresienstadt

CHLÁDKOVÁ, Ludmila. Terezínské ghetto. Praha: V ráji, 2005. ISBN 80-86758-18-4.

BOR, Josef. Terezínské Rekviem. Ilustrace Helga Weissová. Voznice: Leda, 2011. ISBN 978-80-7335-197-7.

KASPEROVÁ, Dana. Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010. ISBN 978-80-7308-327-4.

KUNA, Milan. Hudba v koncentračních táborech. Olomouc, 1981.

KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7.

KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút, Zdeněk ORNEST a Kurt Jiří KOTOUČ. Je mojí vlastní hradba ghatt?: básně, próza a kresby terezínských dětí. Praha: Aventinum, 1995. ISBN 80-7151-528-0.

MAKAROVA, Jelena Grigor'jevna. Pevnost nad propastí: já, děcko bloudící? : děti a učitelé v terezínském ghettu 1941-1945 = A fortress over the chasm : I am a wandering child : children and teachers in ghetto Terezin 1941-1945. Praha: TIMUC, 2009. ISBN 978-80-904207-2-4.

MAKAROVA, Jelena Grigor'jevna, Victor KUPERMAN a Sergei MAKAROV. Univerzita přežití: osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945. Praha: G plus G, 2002. ISBN 80-86103-54-4.

NEWMAN, Ja'akov. Judaismus od A do Z. Praha, 1992.

PESCHEL, Lisa, Dalibor DOBIÁŠ a Michael WÖGERBAUER (eds.). Divadelní texty z terezínského ghetta 1941-1945. Praha: Akropolis, 2008. ISBN 978-80-86903-82-8.

REDLICH, Egon a Miroslav KRYL. Zítřka jedeme synu, pojedeme transportem: deník Egona Redlicha z Terezína 1.1.1942-22.10.1944. Brno: Doplněk, 1995. Knihy dokumenty. ISBN 80-85765-40-3.

ROUBÍČKOVÁ, Eva. Terezínský deník 1941-45: svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu. Praha: P3K, 2009. ISBN 978-80-87343-00-5.

SACHS, Eva. Bolestné echo času: Painful echo of time. České Budějovice: Herbia, 2008. ISBN 978-80-904079-1-6.

ŠORMOVÁ, Eva. Divadlo v Terezíně 1941/1945. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1973.

UTITZ, Emil. Psychologie života v terezínském koncentračním táboře. V Praze: Dělnické nakladatelství, 1947.

VRKOČOVÁ, Ludmila. Rekviem sami sobě. Praha: Arkýř, 1993. Arkýř. ISBN 80-85271-08-7.

Židé - dějiny a kultura. V Praze: Židovské muzeum, 1997. ISBN 80-85608-17-0.

Vzpomínka č. 223

Vzpomínka č. 372

Vzpomínka č. 931

Vzpomínka č. 2225

Vzpomínka č. 2227

Vzpomínka č. 2235

Časopis Vedem, 1.10.1943, dostupné z: <http://www.vedem-terezin.cz/vedem-1rocnik-1943.html>

Časopis Vedem 16.4.1943, dostupné z: <http://www.vedem-terezin.cz/vedem-1rocnik-1943.html>

Internetové zdroje

FACKLER, Guido. Theresienstadt- Music and the Holocaust[online] [cit. 2016-05-12]. Dostupné z: <http://holocaustmusic.ort.org/places/theresienstadt/>

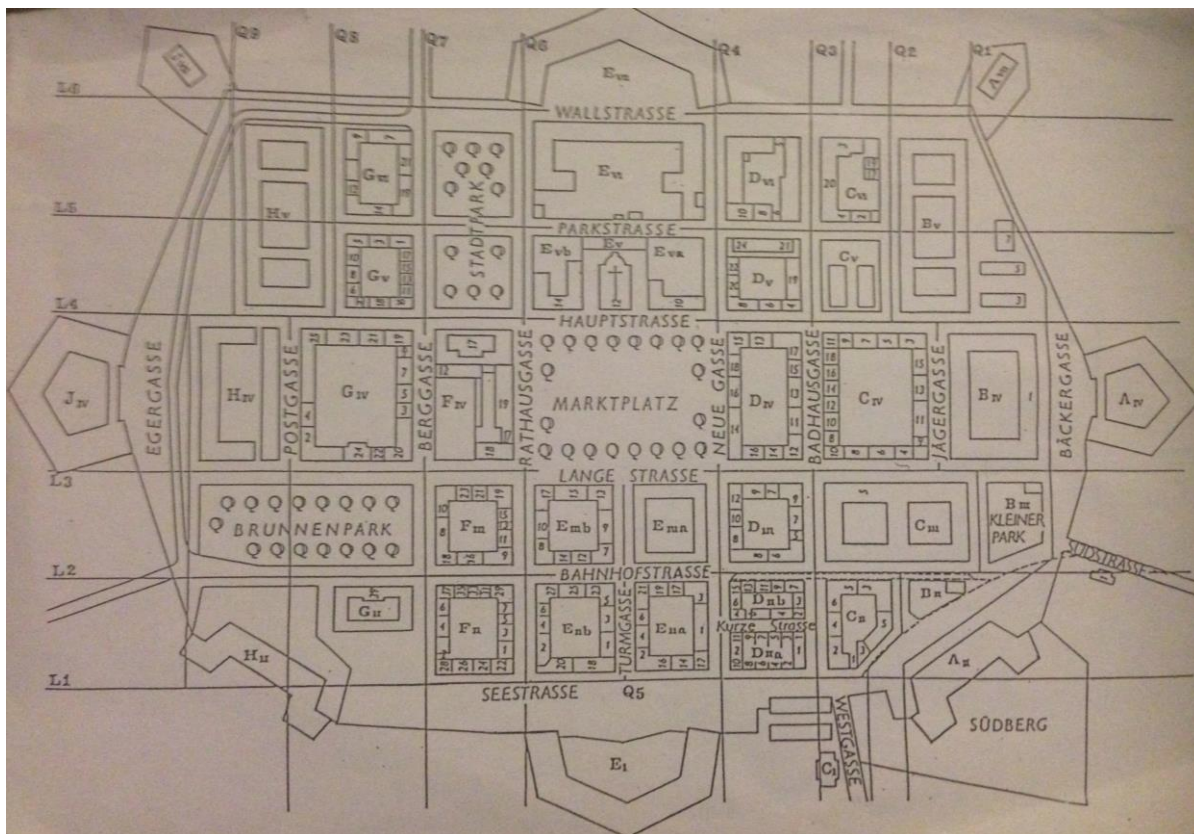
ROULE, Tomáš. Úvod do duchovního života [online] [cit. 2016-06-3]. Dostupné z: <http://www.pastorace.cz/Tematicke-texty/P-Tomas-Roule-Uvod-do-duchovniho-zivota.html>

ČTK. V Terezíně byly objeveny další cenné artefakty z doby ghetta [online] [cit. 2016-06-13]. Dostupné z: http://litomericky.denik.cz/zpravy_region/v-terezine-byly-objeveny-dalsi-cenne-artefakty-z-doby-ghetta-20141212.html

Video o filmu Vůdce daroval Židům město. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vera-andrysikova-o-filmu-vudce-daroval-zidum-mesto/>

Přílohy

Příloha 1

139

¹³⁹ Z materiálů Památníku Terezín

Příloha 2

140

Příloha 3

Omyly ve zprávě dr. Rossela	
Tvrzení	Skutečnost
Terezín je konečný tábor	87 000 vězňů bylo deportováno do Osvětimi
Obyvatelé jsou dobře živení	Podvyživení byli krátce před tím posláni do Osvětimi
Obyvatelé mají dostatek místa	Transporty smrti přechodně snížily počet vězňů
Obyvatelé mají dostatek léků	35 000 vězňů zemřelo přímo v Terezíně
Město je plné dětských domovů	Jednalo se pouze o dočasnou inscenaci
Nikde nejsou ostnaté dráty	Město bylo hermeticky uzavřeno
Město řídí židovská samospráva	Starší byl po odjezdu dr. Rossela popraven

141

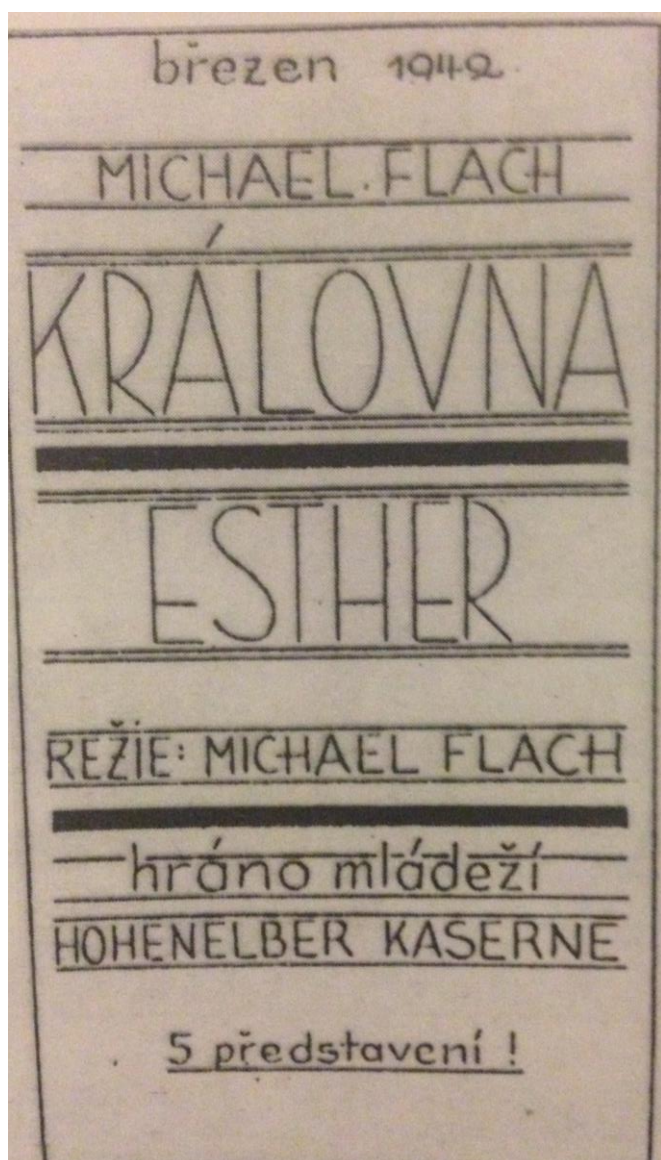
¹⁴⁰ EMMERT, František. Holocaust. Brno: Computer Press, 2006. ISBN 80-251-1204-7, str.53

¹⁴¹ EMMERT, František. Holocaust. Brno: Computer Press, 2006. ISBN 80-251-1204-7, str. 53

¹⁴² EMMERT, František. Holocaust. Brno: Computer Press, 2006. ISBN 80-251-1204-7, str. 55

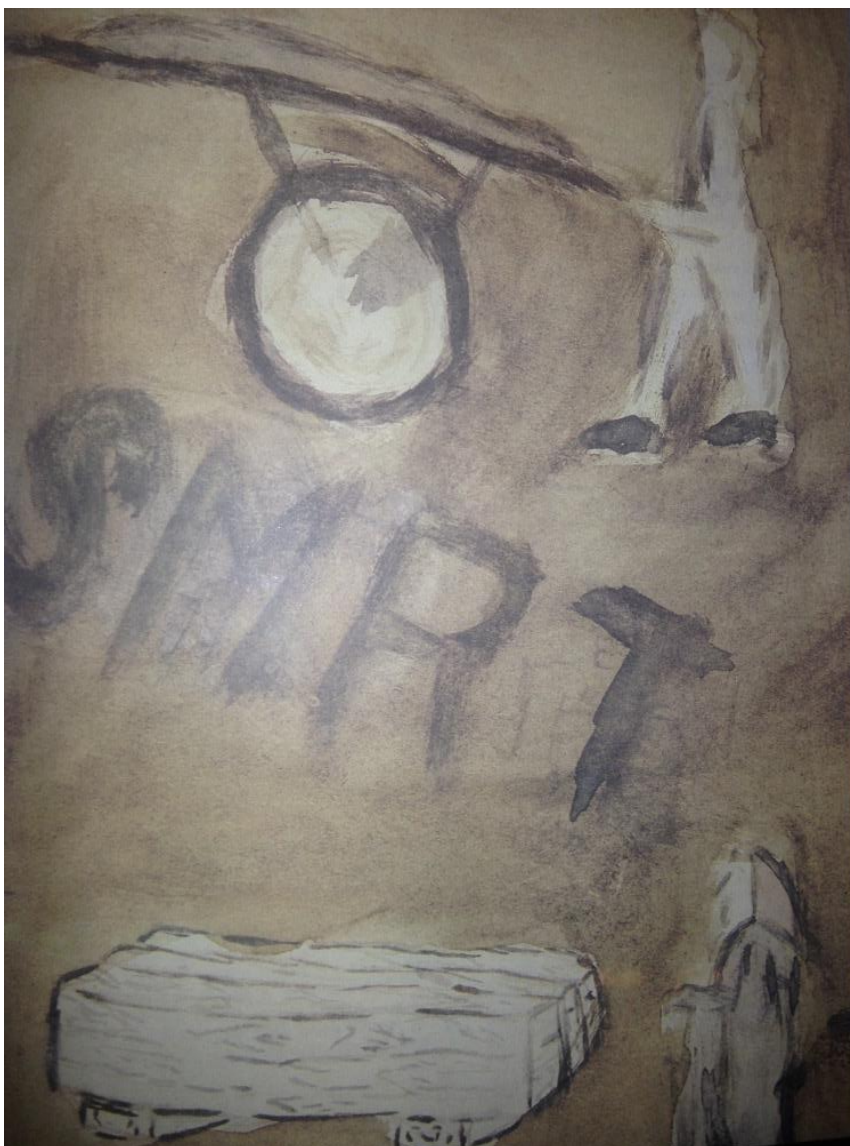
Příloha 5

143

¹⁴³ KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, obrazová příloha

Příloha 6

144

---

¹⁴⁴ KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút, Zdeněk ORNEST a Kurt Jiří KOTOUČ. Je mojí vlastní hradba ghatt?: básně, próza a kresby terezínských dětí. Praha: Aventinum, 1995. ISBN 80-7151-528-0, str. 83

Příloha 7

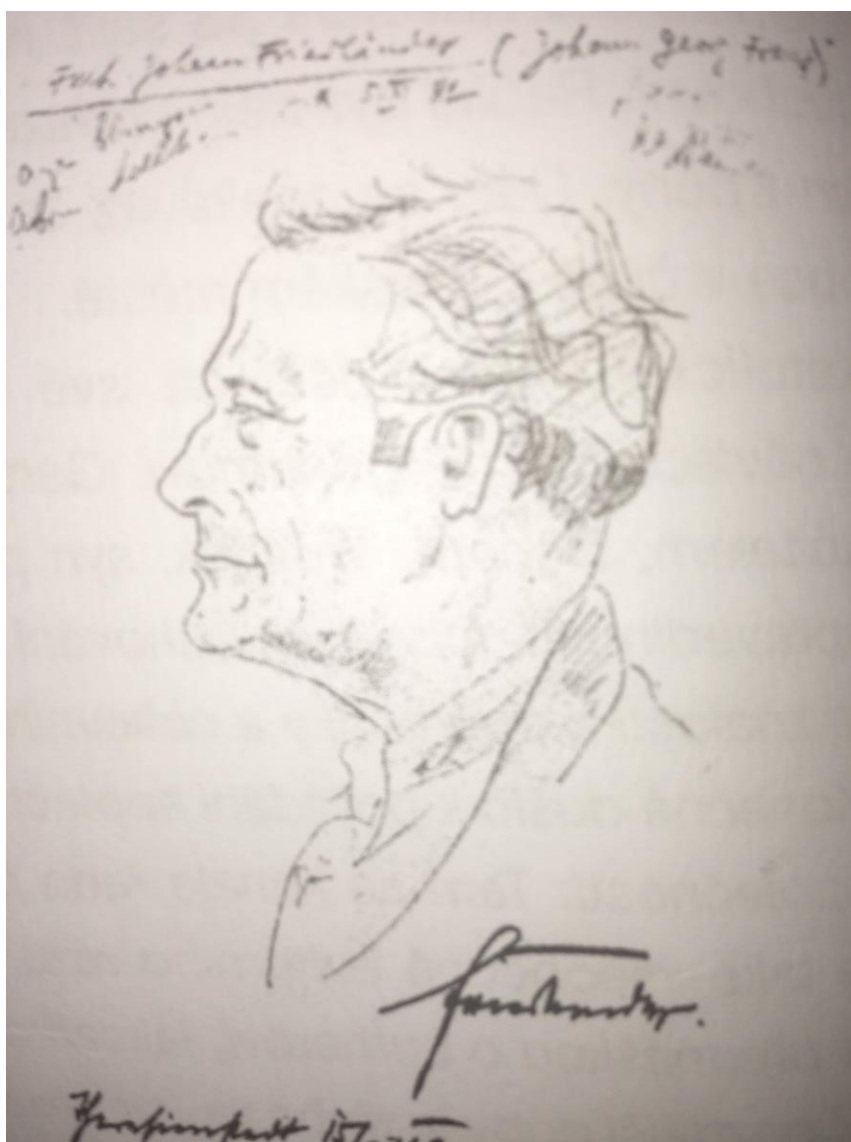
145

---

¹⁴⁵ MAKAROVA, Jelena Grigor'jevna. Pevnost nad propastí: já, děcko bloudící? : děti a učitelé v terezínském ghettu 1941-1945 = A fortress over the chasm : I am a wandering child : children and teachers in ghetto Terezin 1941-1945. Praha: TIMUC, 2009. ISBN 978-80-904207-2-4, str. 43

Příloha 8

146

---

¹⁴⁶ MAKAROVA, Jelena Grigor'jevna, Victor KUPERMAN a Sergei MAKAROV. Univerzita přežití: osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945. Praha: G plus G, 2002. ISBN 80-86103-54-4, str. 56

Příloha 9

147

---

¹⁴⁷ KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, obrazová příloha

Příloha 10

148

---

¹⁴⁸ KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút, Zdeněk ORNEST a Kurt Jiří KOTOUČ. Je mojí vlastní hradba ghatt?: básně, próza a kresby terezínských dětí. Praha: Aventinum, 1995. ISBN 80-7151-528-0, str. 26

Příloha 11

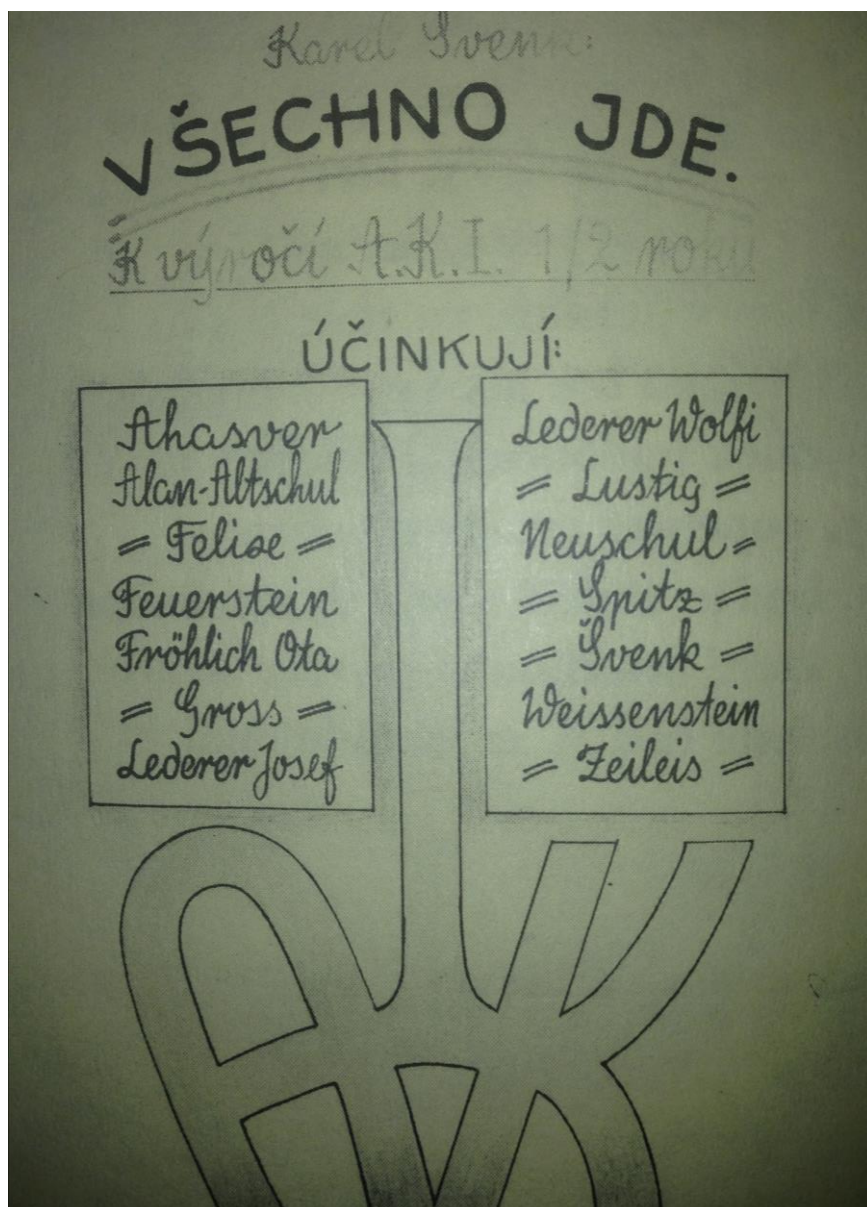
149

---

¹⁴⁹ KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút, Zdeněk ORNEST a Kurt Jiří KOTOUČ. Je mojí vlastní hradba ghatt?: básně, próza a kresby terezínských dětí. Praha: Aventinum, 1995. ISBN 80-7151-528-0, str. 126

¹⁵⁰ KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút, Zdeněk ORNEST a Kurt Jiří KOTOUČ. Je mojí vlastní hradba ghatt?: básně, próza a kresby terezínských dětí. Praha: Aventinum, 1995. ISBN 80-7151-528-0, 164

¹⁵¹ KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút, Zdeněk ORNEST a Kurt Jiří KOTOUČ. Je mojí vlastní hradba ghatt?: básně, próza a kresby terezínských dětí. Praha: Aventinum, 1995. ISBN 80-7151-528-0., 146

Příloha 14

Praha v českém básnictví

Miloš Salus

(21. června 1944)

Drazí přátelé,

Vítám vás všechny srdečně a děkuji vám, že jste přišli oslavit v družném kruhu jubileum české přednáškové řady. Zejména děkuji všem přednášejícím za obětavou činnost a za neúnavné úsilí, jimž přispěli k povznesení české kulturní práce v Terezíně. Všem bez rozdílu ze srdce upřímně děkuji jménem návštěvníků, jejichž počet dostoupil dnes někým z vás čísla 10 000.

Dnešní večer je milou, skoro rodinnou slavností. Je tichým shromážděním lidí, kteří si rozumí a kteří se dívají se stejnou vážností na všechn život okolo sebe. Před rokem započala skromná a nenáročná práce, z níž vyrostla za dvanáct měsíců řada 165 českých přenášek. Přednášek českých nejen jazykem, ale i duchem. Nikdo se tehdy netázal proč? Nikdo nebyl na rozpacích, nikdo nepochyboval o důležitosti soustavného a cílevědomého pěstování české kultury. Práce byla krok za krokem uskutečňována rozvážně a s vědomím plné odpovědnosti za každé slovo a za formulaci každé věty.

Z drobné černé práce všedních dnů, kterou Masaryk tak vysoko hodnotí, vyrůstá život. Ona je jeho silou i jeho požehnáním. V Terezíně bylo a je této práce třeba tím spíš a tím naléhavěji, čím jasněji se ve všem zdejším dění odděluje světlo od stínu. Všichni lidé dobré vůle, kteří naslouchali volání doby a pochopili je rozumem i srdcem, stanuli vedle sebe v řadě neúnavných hlasatelů české kultury-lhostejno kde, jen když cíl je stejný.

Bylo to někdy skutečně dojemné, jak spontánně se probouzelo volání domova, jak rostlo uvědomění a jak okřála chuť k novému životu. V nejpodivnějších místnostech - na půdách i v modlitebnách – shromažďovali se terezínští Češi, aby naslouchali hovorům o všem, co dala lidstvu vyspělá kultura této pozeňnané a krásné země. Snad jen ve shromážděních starořímských katakomb anebo v přítmí skalních útulků českých bratří mohlo druhy prostředí tak mocně zapůsobit na lidskou mysl, jako na nás chrámy terezínské kultury. Zdálo se, že se věkem zčernalé trámové půd – jakoby zázrakem – změnilo v kopule gotických chrámů a žebroví, podobné sepjatým rukám volajícím k nebi pokornou modlitbu díkuvzdání. Zdálo se, že se zaprášené pavučiny podstřeší přepřádají ve světelných kuželích vikýřů v krajky, utkané ze stříbrné příze, jemné jako vlákna babího léta. Dívali jsme se na všechno kolem sebe očima jasného chápání věčných hodnot. Proto nám láska odvála z cesty, rozryté šlépějemi dějin, prach zloby, proto vysušila slzy malověrných. A to, co jsme viděli, nebylo pohádkou, ale pravdou budoucnosti, na jejímž prahu stojíme... Kdo z nás by neměl Prahu rád, kdo z nás by nemiloval zpěv a hudbu – nejryzejší chvění české duše. Proto je naše pásmo sladěno v souzvuku lásky, proto nás pozdravuje siluetou milované Prahy i věčně mladou tvorbou génia Smetanova a Dvořákova. Radostně budeme naslouchat zpěvům básníků, akordům hudby i písniím, dávno známým, a proto tak milým. A naslouchajíce, budeme šeptat pozdrav ze všech nejkrásnější: Na shledanou.¹⁵²

---

¹⁵² MAKAROVA, Jelena Grigor'jevna, Victor KUPERMAN a Sergei MAKAROV. Univerzita přežití: osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945. Praha: G plus G, 2002. ISBN 80-86103-54-4, str. 23-24